

İntihal / Plagiarism

This article was checked by

programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types	: Araştırma Makalesi / Research article
Geliş Tarihi / Received date	: 21.09.2023
Kabul Tarihi / Accepted date	: 17.11.2023
Yayın Tarihi / Date published	: 20.12.2023

Atıf / Citation

Hamişoğlu, M. (2023). Dîvânü Lugâti't-Türk'teki Hayvan Adlarının Özbek Türkçesindeki Durumu. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRK LAD)*. 7. Cilt, 2. Sayı, 437-460.

DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK'TEKİ HAYVAN ADLARININ ÖZBEK TÜRKÇESİNDEKİ DURUMU

The status of animal names in dîvânü lugâti't-türk in the uzbek turkic

MERYEM HAMİŞOĞLU¹

Öz

Geçmişte göçebe bir kültüre sahip olan Türkler, beslenme, giyim-kuşam, ulaşım gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak için hayvanlardan birçok yönde yarar sağlamıştır. Onlar, hayvanları yalnızca maddi unsur olarak görmeyip hayvanlarla arasında manevi bir bağ kurarak hayvanlara kutsiyet de atfetmiştir. Ayrıca gücünden, cesaretinden etkilendikleri hayvan adlarını özel ad/kişi adı olarak da kullanmıştır. Türklerin yaşantısında hayvanların bu denli yer edinmesi, hayvan adlarının hemen hemen sözlü ve yazılı bütün edebî türlerde görülmesini de beraberinde getirmiştir. Kâşgarlı Mahmud'un Araplara Türkçe öğretmek amacıyla kaleme aldığı *Dîvânü Lugâti't-Türk* adlı eseri, yazıldığı dönemin yaşam biçimiyle ilgili verdiği zengin bilgiler ve içinde barındırdığı söz varlığı ile Türklük biliminin en önemli eserleri arasında yer almaktadır. Eserde, kültürümüzün bir parçası olan ve temel söz varlığı içinde yer alan akrabalık adları, organ adları, bitki adları gibi hayvan adlarıyla da ilgili çok sayıda kelime bulunmaktadır. Bu çalışmada da *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te tespit edilen 234 hayvan adından Özbek Türkçesinde hangilerinin korunduğu, şekil ve anlam bakımından ortaklık gösterip göstermeyenler hakkında bilgi verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dîvânü Lugâti't-Türk, Söz Varlığı, Hayvan Adları, Özbek Türkçesi

¹ Araştırma Görevlisi, Kırklareli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü. Kırklareli / TÜRKİYE.

El-mek: meryemer@klu.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4546-6923>

Abstract

The Turks, who had a nomadic culture in the past, benefited from animals in many ways to meet their basic needs such as nutrition, clothing and transportation. They did not only regard animals as material elements, but also attributed sanctity to animals by establishing a spiritual bond with them. In addition, animal names whose strength and courage they were attracted to were also used as proper names/personal names. The presence of animals in the lives of the Turks has led to the appearance of animal names in almost all literary genres, both oral and written. Mahmud of Kashgarî's *Dîvânu Lugâti't-Türk*, which was written in order to teach Turkic to Arabs, is among the most important works of Turkology with the rich information it provides about the way of life of the period in which it was written and the presence of words it contains. In the work, there are many words related to animal names as well as kinship names, organ names, plant names, which are part of our culture and are included in the basic core vocabulary. This study provides information about which of the 234 animal names identified in *Dîvânu Lugâti't-Türk* have been preserved in the Uzbek Turkic, and whether they are similar in form and meaning.

Keywords: *Dîvânu Lugâti't-Türk*, Vocabulary, Animal Names, Uzbek Turkic

1. Giriş

Geçmişte göçebe bir kültüre sahip olan Türklerin yaşantısında hayvanların önemli bir yeri vardır. Türkler, bozkır hayatının zorluklarıyla birlikte savaşçı ve avcı bir toplum olmasının da sonucu olarak hayvanlardan etkilenmiştir. Hayvanlarla iç içe, karşı karşıya bulunan göçebe topluluğa mensup insanların duyuş, düşünüş ve davranış tarzı itibariyle hayvanlardan etkilenmesi oldukça doğal bir durumdur (Buran, 1991: 117). Çünkü Türkler gerek ulaşım gerek beslenme gerekse de giyim-kuşam ihtiyaçlarını karşılamak için hayvanlardan büyük ölçüde yararlanmışlardır.

Hayvanları yalnızca maddi unsur olarak görmeyen Türkler, onlarla arasında manevi bir bağ da kurmuştur. Bu bağ, Türklerin hayvanlara kutsiyet² atfetmelerini de beraberinde getirmiş, Türklerin kutsal saydığı birçok hayvan, Türk kültür tarihi açısından da önem arz etmiş ve bu hayvanlar Türklerin ecdatları olarak kabul edilmiştir (Tokyürek, 2013: 223).

Doğayla bütünleşik, hayvanlarla maddi ve manevi yakın ilişkiler kuran Türklerin yaşantısında hayvanların bu denli yer edinmesi, hayvan adlarının ilk edebî eserlerden itibaren başta mit, masal, efsane, destan, şiir, hikâye, roman olmak üzere hemen hemen sözlü ve yazılı bütün edebî türlerinde görülmesini sağlamıştır. Bu durum, sadece sözlü ya da yazılı eserlerle sınırlı kalmamış, Türkler, ondan türediğine inandığı hayvanları, efsanelerinde ve destanlarında “kahraman” olarak sembolleştirmiş, minyatürlerde, motiflerde, heykelerde ve mezar taşlarında ölümsüzleştirmiştir (Doğan, 2001: 615). Bunun yanı sıra gücünden etkilendikleri ve saygı duydukları hayvanların adlarını özel ad/kişi adı olarak da kullanmışlardır.³

Araplara Türkçe öğretmek amacıyla kaleme aldığı *Dîvânü Lugâti't-Türk* (bundan sonra DLT) adlı eserinde Kâşgarlı Mahmud, yazıldığı döneme ait Türk dil ve kültürüyle ilgili zengin bilgiler paylaşmıştır. Paylaşılan bu bilgiler, geçmişten günümüze uzanan kültürel bağı takip edebilmemize olanak tanımaktadır. İçerisinde 8000⁴ civarında Türkçe kelime bulunduran bu

² Ayrıntılı bilgi için bk. Jean Paul Roux (2014). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar* (çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.

³ Ayrıntılı bilgi için bk. Bülent Gül (2006). Hayvan Adları ile Kurulan Türk ve Moğol Kişi Adları, *Türkbilgi*, (12), 185-191.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Bican Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu (2015). *Dîvânü Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. XVII. Ayrıca, yapılan çeşitli sayımlar sonucunda *Dîvânu Lugâti't-Türk*'teki söz varlığı konusunda farklı verilere ulaşılmıştır. Carl Brockelmann'ın yayınladığı *Mitteltürkischer Wortshatz nach Mahmud al-Kaşgaris Divan Lugat at-Türk* adlı eserde 7.993 söz bulunmaktadır.

eser, dilin temel söz varlığı içinde yer alan hayvan adlarıyla ilgili de detaylı ve geniş bilgiler içermektedir.

DLT'de yer alan hayvan adları o dönemin yaşam biçimi hakkında bilgiler vermesi açısından araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Türkiye'de hayvan adlarıyla ilgili bir kaynakça hazırlanmasını gerektirecek kadar çok sayıda çalışma mevcuttur. Özellikle DLT'deki hayvan adlarıyla ilgili olan bazı çalışmalar tasnif⁵, karşılaştırmalı ve etimolojik⁶ araştırma niteliğinde karşımıza çıkmaktadır.

Bu makalede, DLT'deki hayvan adlarının Özbek Türkçesindeki (bundan sonra ÖT) durumu incelenmiş, söz konusu hayvan adlarının ÖT'de bulunup bulunmadığı, bulunmayanların yerine hangi hayvan adlarının kullanıldığı hakkında bilgiler verilmiştir. Çalışmada, Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu (2015) tarafından hazırlanan *Divanü Lugati't-Türk*⁷'ün "Dizin"inde yer alan hayvan adları⁸ taranıp ÖT'deki hayvan adlarıyla karşılaştırılmıştır. Dizindeki kelimeler, ÖT üzerine hazırlanan sözlükler⁹ üzerinden tespit edilerek alfabetik düzende verilmiştir. Kelimelerin etimolojik bilgileri için Sir Gerard Clauson (1972)'un sözlüğü ile Hasan Eren (1999)'in etimolojik sözlükleri temel alınmış; Ertan Besli'nin "Eski ve Orta Türkçe Hayvan İsimlerinin Etimolojisi (2010)" adlı yayımlanmamış doktora tezi ile Kanıbek Umurzakov'un "Divanü Lugati't-Türk'teki Hayvan ve Bitki Adları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Adbilim Çalışması (2007)" adlı yayımlanmamış yüksek lisans tezinden de yararlanılmıştır.

Besim Atalay'ın üç ciltlik çevirisinin 1943 yılında yayımlanan "endeks"inde verilen sözcük sayısı ise 8.783'tür. Dîvânü Lugâti't-Türk'ün Özbekistan'daki yayımında ise 9.222 sözcük bulunmaktadır. M. Vefa Nalbant'ın çalışmasında ise Dîvânü Lugâti't-Türk'te 5.147'si ad, 3.477'si fiil olmak üzere 8.624 sözcüğün madde başı olarak bulunduğu belirtilmiştir. Verilerdeki bu farklılığın nedeni, bazı çalışmalarda madde başı sözlerin yanı sıra madde içinde örnek cümlelerde geçen sözlerin de söz varlığına katılmış olması ve madde başı sözlerle birlikte değerlendirilmesidir ("Dîvânü Lugâti't-Türk", 2023).

⁵ İlhan Çeneli (1975). *Divanü Lûgat-it-Türk'te Hayvan Adları. Türk Kültürü Araştırmaları 1973-1975*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 99-122; Nadir İlhan ve Mustafa Şenel (2008). *Divânü Lûgâti't-Türk'e Göre Av, Avcılık ve Hayvancılıkla İlgili Kelimeler ve Kavram Alanları, Turkish Studies*, C. 3, S. 1, 259-277; Berna Karaslan (2010). *Dîvânü Lûgati't-Türk'teki Bitki ve Hayvan Konuları Üzerine Bir İnceleme*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Adem Aydemir (2013). *Kutadgu Bilig ve Divanü Lugati't Türk'te Kuşlar. The Journal of Academic Social Science Studies*, C. 6, S. 1. s. 271-297; Meltem Gül (2015). *Dîvânü Lugâti't Türk'teki Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme. İdil/Sanat ve Dil Dergisi*, C.4, S. 15, s. 1-24; Halil İbrahim Erkoç (2015). *Divanü Lugati't-Türk'te Vahşi Hayvanlarla İlgili Kelimeler ve Terimler. Türkiye Araştırmaları*, S. 23, s. 177-208.

⁶ Levent Doğan (2001). *Türk Kültüründe Hayvanlar ve Hayvan İsimleri. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 12, s. 615-659; Ertan Besli (2010). *Eski ve Orta Türkçe Hayvan İsimlerinin Etimolojisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Kanıbek Umurzakov (2007). *Divanü Lugati't-Türk'teki Hayvan ve Bitki Adları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Adbilim Çalışması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Adem Aydemir (2018). *Divanü Lûgati't Türk'te Böcek Adları Üzerine Bir İnceleme. Route Educational and Social Science Journal*, C. 5, S. 14. s. 683-692; Muharrem Özden (2019). *Dîvânü Lugâti't Türk'te Bulunan Hayvan Adlarının Derleme Sözlüğündeki İzleri. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 2, s. 1479-1502.

⁷ Bu çalışmadan yapılacak alıntılarda DLT kısaltması ile sayfa numarası verilecektir. Alıntılarda şu baskı esas alınmıştır: Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu (2015). *Dîvânü Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

⁸ Dizinde bulunan hayvanlarla ilgili söz varlığından yalnızca hayvanın kendisini tanımlayan adlar incelemeye dahil edilmiş olup hayvanlarla ilgili organ ya da renk özelliklerini bildiren kelimelere yer verilmemiştir.

⁹ Nasiba Yusupova (2018). *Türkçe-Özbekçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. Emek Üşenmez, Saidbek Boltabayev, Gülşah Tuğlacı (2016). *Özbekçe-Türkçe Sözlük*. Eskişehir: Türk Dünyası Vakfı. *Özbek Tilining İzohli Lug'ati I-V* (2006-2008), Özbekistan Cumhuriyeti Fanlar Akademiyası Alisher Navoiy Nomidagi Til va Adabiyot İnstituti, Taşkent: Davlat İlmîy Nashriyati.

2. DLT ile ÖT’de Şekil ve Anlam Bakımından Örtüşen Hayvan Adları

DLT: **arслан**¹⁰: Arslan (s. 557). ÖT: **arslon**: Aslan (Yusupova, 2018: 50).

Clauson, *arслан* kelimesinin sonu *-lan* ekiyle biten hayvan adı olduğunu belirtir ve erken dönem Moğolca *arслан/arsalan* olarak alıntı kelime olduğunu, bazen *arışlan* şeklinde de görülebildiğini söyler (EDPT: 238).

DLT: **at**: At, kısrak (s. 561). ÖT: **ot**: At (Üşenmez vd., 2016: 344).

Clauson, bu kelimenin neredeyse her zaman “binek at (riding horse)” anlamında kullanıldığını, birkaç modern dilde ise *adgır* “aygır (stallion)” kelimesinin karşısında “iğdiş edilmiş at (gelding)” anlamında kullanıldığını belirtir (EDPT: 33).

DLT: **aygır**: Aygır (s. 566). ÖT: **ayg’ir**: Erkek at (ÖTİL I: 60).

DLT: **baka**: Kurbağa (*Anura*) (s. 571). ÖT: **baqa**: Kurbağa (Üşenmez vd., 2016: 64).

Clauson, *baka* kelimesinin “kurbağa” ve “kaplumbağa” anlamında kullanıldığını ve önüne “boynuz, taş” vb. kelimeler geldiğini belirtir (EDPT: 311-312).

DLT: **balık**: Balık (s. 572). ÖT: **balıq**: Balık (Üşenmez vd., 2016: 62).

Eren, *balık* kelimesinin Eski Türkçeden itibaren kullanıldığını ancak kelimenin kökeninin belli olmadığını söyler (TDES: 36). Clauson da kelimenin etimolojisi hakkında herhangi bir bilgi vermez sadece tarihî lehçeler ile Çuvaşçadaki biçimlerine yer verir (EDPT: 335).

DLT: **bars**: Pars (s. 575) bk. *pars*. ÖT: **bars**: Pars, kar parsı (Üşenmez vd., 2016: 67).

Clauson, bu kelimenin çok erken dönem Fars dilinden alıntı kelime olduğunu söyler (EDPT: 368).

DLT: **bit**: Bit (s. 590). ÖT: **bit**: Bit, kehle (Üşenmez vd., 2016: 88).

Eren, kelimenin Eski Türkçeden itibaren *bit* şeklinde kullanıldığını söyler (TDES: 53).

DLT: **böri**: Kurt, börü (s. 598). ÖT: **bo’ri**: Kurt (Üşenmez vd., 2016: 105).

DLT: **buka**: İneğin erkeği, boğa (s. 599). ÖT: **buqa**: Boğa (ÖTİL I: 392).

Clauson, kelimenin çağdaş lehçelerde bazı fonetik değişikliklerle b/p; k/ğ yaşadığını belirterek Tatar Türkçesinde ve Osmanlı Türkçesinde -u- yerine -o- sesinin kullanıldığını söyler (EDPT: 312).

DLT: **bulan**: Çok iri cüsseli, tek boynuzlu, oyuk boynuzunda su ve kar biriken yabancı bir hayvan (s. 600). ÖT: **bulon**: Vahşi at, yaban atı (Üşenmez vd., 2016: 98).

DLT: **bürge**: Pire (s. 607). ÖT: **burga**: Pire (Yusupova, 2018: 458).

Clauson, *bürge* kelimesinin de sonunda -ge eki olan erken dönem (14. yy) Moğolcadan alıntılanan eski bir kelime olduğunu söyler (EDPT: 362).

DLT: **kara kuş I**: Karakuş (*Gypaetus barbatus*¹¹) (s. 685). ÖT: **qorakush**: Bozkır kartalı (Üşenmez vd., 2016: 391). *Gypaetus barbatus*’un karşılığı olarak *boltayutar* (Болтаютар) kelimesi de kullanılmaktadır (Ataxodjaev, 2010: 7).

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Hasan Eren (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. s. 20-23.

¹¹ DLT’de birtakım kuş adlarının parantez içinde Latincesi de verilmiştir. DLT’deki kuş adlarından ÖT’de karşılığı bulunmayanların Latince adlarından iz sürülerek A. A. Ataxodjaev tarafından hazırlanan “Özbekistan Faunası Kuşlarının Latince, Rusça ve Özbekçe İsimleri” adlı eserden ÖT’de hangi kelimelerle karşılandığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. A. A. Ataxodjaev (2010). *Ўзбекистон Фаунаси Қушларининг Латинча, Русча Ва Ўзбекча Номланиши*. Taşkent: Uzbekiston Society for the Protection of Birds.

DLT: **karga**: Karga (s. 686). ÖT: **qarg'a**: Karga (Üşenmez vd., 2016: 382).

Eski Türkçeden itibaren kullanılan ve 'karga' şeklinde geçen kelime, *gök karga* ve *kuzgun* gibi kuşlar için de kullanılır. Türkçe karga adı karganın çıkardığı sestene gelmektedir (TDES: 212).

DLT: **karsak**: Karsak (*Vulpes corsac*) (s. 689). ÖT: **qarsoq**: Karsak, tilkiye benzer ancak daha küçük yırtıcı hayvan (ÖTİL V: 253).

Clauson'da "bozkır tilkisi" (EDPT: 663) olarak açıklanan kelimenin anlamını Eren, "bir cins küçük tilki (*Canis corsac*)" olarak verir. Çağdaş lehçelerde *karsak* kelimesinin yanında *kırsa* biçimi de bulunur: Krg. *kırsa*; Tuv. *kırza*; Yak. *kırsa*. Bu biçimler ise Moğolcadan alıntıdır. Brockelmann'a göre bu kelime karsak adı verilen hayvanın çıkardığı sestene türeyen bir kelimedir. Aynı zamanda bu kelime Türkçeden Farsçaya geçer, Rusçada da *korsak* şeklinde kullanılır (TDES: 215).

DLT: **keklik**: Keklik (*Perdrix*) (s. 700). ÖT: **kaklik**: Keklik (Yusupova, 2018: 323).

Eski çağlardan itibaren görülür. Orta Türkçede 'keklik' olarak *talvir* adı da kullanılır. Türkçeden Farsça ve Tacikçe gibi komşu dillere de geçmiştir. Kalmıkça, Ölotçe gibi Moğol lehçelerindeki biçimler de Türkçeden alıntıdır (TDES: 227).

DLT: **kirpi**: Kirpi (s. 722). ÖT: **kirpi**: Kirpi (Yusupova, 2018: 337).

Eski Türkçeden itibaren kullanılan bir hayvan adıdır. Orta Türkçede *oklu kirpi/okluğ kirpi* şeklinde de kullanımı vardır. Eski Kıpçakçada da *kirpi* şekli kullanılır (TDES: 246).

DLT: **kış**: Samur (*Martes zibelilina*) (s. 723). ÖT: **kiş**: Samur (*akt.* Karahan, 2013: 1852).

DLT: **köy/koy**: Koyun (s.732) bk. *kōn*. ÖT: **qo'y**: Koyun (Üşenmez vd., 2016: 397).

Eren, kelimenin Eski Türkçeden beri kullanıldığını, Orta Türkçede *köy* olarak geçtiğini söyler. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Argular *kōn* biçimini kullanırken Kumanlar *koy*, Eski Kıpçaklar da *koyun* biçimini kullanırlar. Türkçe *koyun* biçiminin *kōn+-(u)n* şeklinde küçültme ekiyle yapılmış bir türev olduğunu açıklar. Eski Türkçe *kōn* biçiminin sonundaki *-n* sesi Türk lehçelerinde *-y*'ye çevrilir (TDES: 254-255).

DLT: **kozi**: Kuzu (s. 733). ÖT: **qo'zi**: Kuzu (Üşenmez vd., 2016: 398).

Eski Türkçeden başlayarak kullanılan *kozi* kelimesi, çağdaş lehçelerde de ufak fonetik değişikliklerle yaşamaktadır: Az. *guzu*; Tkm. *guzı*; Nog. *kozi*; Alt., Tel. *kozi*; Tar. *koza*; Kzk. *kozi*; KKlp. *kozi*; Krg. *kozu*. Türkçeden Moğolcaya *qurigan* şeklinde geçmiştir. Çağdaş lehçelerin bir bölümünde Moğolcadan kalma *kurağan* (>*kurān*) biçimi de kullanılır: Ury. *kurağan*; Tel, Sag, Kaça, Kumd. *kurağan* "kuzu"; Alt. Kuğ. *kurān* (TDES: 272).

DLT: **kulan**: Yabani eşek (s. 746). ÖT: **qulon**: Attan küçük, eşekten büyük, eşeğe benzer yabani hayvan (ÖTİL V: 370).

Clauson, *kula:n* "yaban eşeği (the wild ass)" şeklinde verdiği kelimeyi erken dönem Moğolca ve Farsçada alıntı kelime olarak açıklar. Leksika'da tarihî ve çağdaş lehçelerdeki görünüşleri yer alırken ÖT'deki görünümüne yer verilmemiştir (1997: 155). Kelimenin etimolojisi A. M. Şçerbak'a göre *kulan*, *kula* 'sarımsı gri'; 'açık sarı', 'doru' renkleriyle ilişkilidir (*Besli*, 2010: 75).

DLT: **kulun**: Kulun, tay (s. 746). ÖT: **qulun**: Atın bir yaşındaki yavrusu (ÖTİL V: 374).

Eren, *kulun* kelimesinin yerel ağızlarda *kulun/gulun* şeklinde "eşek yavrusu, sığa" anlamında da kullanıldığını söyler. Joki'nin Türkçe *kulun*'un eski bir göçer söz olduğunu

düşünür ve Akkadca *kudûnu*, *kudânu*, *kudannu*, *kudînu* “katır” biçimi üzerinde durduğunu açıklar (TDES: 265).

DLT: **kunduz**: Kunduz (*Castor fiber*) (s. 746). ÖT: **qunduz**: Kunduz (Yusupova, 2018: 353).

Eren, kelimenin kökünün *kund kelimesinden geldiğini, sonundaki -z'nin bir ek olduğunu söyler. Türkçeden Farsça, Tacikçe ve Kürtçe gibi yabancı dillere de geçtiğini belirtir (TDES: 267).

DLT: **kur baka**: Kara kurbağası (s. 747). ÖT: **qurbaqa**: Kurbağa (Üşenmez vd., 2016: 393).

Clauson, *kurbaka* kelimesinin “bir tür kurbağa” anlamına geldiğini ve sonundaki *baka*'nın anlamının da “kurbağa” olabileceğini düşünür. Ayrıca, Kâşgarlı Mahmud'un *kur* ve *baka* kelimelerinin birleşmesiyle oluştuğunu söylediği açıklamasına şüpheyle yaklaşır ve yüksek ihtimalle *kur* kelimesini birleşik isim olarak “kemerli bir kurbağa” ya da benzeri olarak açıkladığını düşünür (EDPT: 646).

DLT: **kurt**: Kurt (böcek) (s. 749). ÖT: **qurt**: Tırtıl (Üşenmez vd., 2016: 394); **qurt**: Tırtıl; kurtçuk (ÖTİL I: 384).

Clauson, *kurt* kelimesini iki ayrı madde başında incelemiştir. Birincisinde anlamı “kurt, kurtçuk (worm)” ikincisinde “yırtıcı kurt” olarak geçmektedir. Bu kelime ikinci anlamıyla yalnızca Oğuz lehçelerinde yaşamaktadır (EDPT: 648).

DLT: **kuş**: Kuş (s. 750). ÖT: **qush**: Kuş (Üşenmez vd., 2016: 396).

Clauson, *kuş* kelimesinin genellikle belirli kuş adlarına bir tür ek olarak kullanıldığını söyler: *kuş oğlu*; *ögüz kuş*; *toğan kuş* gibi. Tarihi ve çağdaş lehçelerde kullanılan genel bir addır (EDPT: 670).

DLT: **kuzgun**: Kuzgun (*Corvus corone*) (s. 753). ÖT: **quzg'un**: Kuzgun (Yusupova, 2018: 358).

Clauson, *kuzgun* kelimesinin düzenli olarak “kuzgun” anlamında kullanıldığını ancak diğer siyah kuşlar için de kullanıldığını söyler (EDPT: 682).

DLT: **küye**: Keçe vb. şeyleri yiyen güve (s. 758). ÖT: **kuya**: Güve (Yusupova, 2018: 238).

Orta Türkçe ve Eski Kıpçakçada *küyē* olarak geçen kelimeyi Nemeth, Fin-Ugor dillerindeki karşılıklarıyla birleştirir. Altayca ve Teleütçede güveye verilen *kör* adı Moğolcadan alıntıdır (TDES: 167). Umurzakov, güvelerin yediği yün ya da kumaş parçasının ateşte yakılmasından dolayı bu hayvan adının *küy-* “yan-” + e fiilden isim yapma ekinden türediği düşünülür (Umurzakov, 2010 46).

DLT: **küzen**: Kuş ve köstebek avlamak için kullanılan sıçan cinsinden bir hayvan (s. 759). ÖT: **kuzan**: Kokarca (Üşenmez vd., 2016: 252).

Clauson, *küzen* kelimesi için çok eski bir kelime olduğundan ve Moğolcanın ilk evresinde *kürene* şeklinde alıntı olduğundan bahseder. Macarcada *görény* şeklindedir. Clauson'a göre *küzen* kelimesinin Moğolca **küren/kürey* “kahverengi” kelimesiyle bağlantılı olduğu ve daha sonra bazı Türk lehçelerinde alıntı bir kelime haline geldiği fonetik gerekçelerle olası değildir, ancak imkânsız değildir (EDPT: 761).

DLT: **laçın**: Şahin (s. 760). ÖT: **lochin**: Laçın (Yusupova, 2018: 363).

Eski çağlardan itibaren kullanılan bu kelime, Orta Türkçe ve Eski Kıpçakçada da *laçın* “doğan” şeklindedir. Pallo'ya göre; Türkçe *ala* kökünden gelir: *ala+çın* şeklinde. Başındaki *a-* sesinin yitdiği düşünülmektedir. Rusçaya da *laçuga* şeklinde geçer. Dmitriev'e göre;

Başkurtçadaki *ılasın* şeklinin başındaki *ı-* sesi protezdir. İbragimov da *ılaçın* ve türevlerinin başındaki sesin sonradan ortaya çıktığını söyler (TDES: 277). Clauson ise kelimenin yüksek ihtimalle Toharcadan alıntı olduğu görüşündedir (EDPT: 763).

DLT: **ördek:** Ördek, ördeğe benzer su kuşları (s. 789). ÖT: **o'rdak:** Ördek (Yusupova, 2018: 439).

Clauson, bu kelimenin *ör-* “sudan yükselmek, havalanmak (the bird which rises from the water)” +dek fiilden isim yapma ekinden türediğini düşünür (EDPT: 205).

DLT: **seçe:** Oğuzcada serçe (*Passer domesticus*) (s. 812). ÖT: **seça:** Serçe (*Besli, 2010: 173*).

Ayrıca *uy chumchug'u* (Уй чумчуғи) kelimesi de serçe için kullanılmaktadır (Ataxodjaev, 2010: 17).

DLT: **sugur I:** Dağ sıçanı (*Marmota marmota*) (s. 835). ÖT: **sug'ur:** Dağ sıçanı (Üşenmez vd., 2016: 441). **so'g'ir:** Dağ sıçanı (ÖTİL III: 622).

Eren, *sugur*'un Moğolca *sokur* ‘kör’ kelimesinden alıntı olduğunu söyler (TDES: 373).

DLT: **sugur II:** Ada tavşanı (*Oryctolagus cuniculus*) (s. 835). ÖT'de *sugur* kelimesi “ada tavşanı” anlamıyla yaşamamaktadır.

DLT: **tay:** Tay (s. 864). ÖT: **toy:** Tay (Yusupova, 2018: 563).

Clauson'a göre *tay* “bir ya da iki yaşındaki at yavrusu” için kullanılan bir kelimedir. Daha küçük at yavruları için *kulun* kelimesi kullanılır (EDPT: 566).

DLT: **teke I:** Teke (s. 867). ÖT: **taka:** Teke, erkek keçi (Üşenmez vd., 2016: 446).

DLT: **toklu:** Altı aylık kuzu (s. 889). ÖT: **to'qli:** Bir yaşına gelmemiş kuzu (ÖTİL IV: 253).

Eren, Türkçe *toğ-* “doğmak” kökünden geldiği görüşüne karşı çıkar. Orta Türkçede kullanılan *tok* “saçsız; boynuzsuz” kelimesiyle bağlantılı olup olmadığının bilinmediğini ancak Kâşgarlı Mahmud'un bu sözün *-luk* ekiyle yapılan tokluk “saçsızlık; boynuzsuzluk” türevini de verdiğini belirtir. Buna göre, *toklu*'nun “boynuzu çıkmayan (koyun) anlamına geldiğini düşünür (TDES: 409).

DLT: **turna:** Turna (s. 902). ÖT: **turna:** Turna (Yusupova, 2018: 589).

Eren, *turna* adının kuşun çıkardığı sestene geldiğini düşünmektedir. Yabancı dillerde de *turna* kelimesine benzer adlar kullanıldığını belirtir (TDES: 418-419).

DLT: **turumtay:** Yırtıcı ve avcı kuşlardan biri (s. 903). ÖT: **turumto'y:** Ormanlarda ve dağlarda yaşayan yırtıcı kuşlar familyasından laçın benzeri kuş (ÖTİL IV: 203).

Clauson, bu kelimenin alıntı olduğunu düşünür. Kelimenin 15. yüzyıl Kıpçakça bir metinde *turuntay* şekli de bulunur (EDPT: 550). Özel isim olarak kullanılır. Özel isim *turumtay* şeklinin coğrafî kullanımı Kırgız, Volga (Tatar, Çuvaş Türkçesi) ve Yakut Türkçelerinde görülür. Rus onomastiğinde tarihî özel isim ve soyadı olarak *turuntay*, *turuntayev* şekilleri de görülür (*Besli, 2010: 249*). Sertkaya da Moğolca *turimtay*'dan alıntı olduğunu düşünür (2009: 27).

DLT: **ular:** Erkek keklik (*Perdix*) (s. 920). ÖT: **ulor:** Sülün ailesine ait büyük bir dağ kuşu (ÖTİL IV: 279).

Clauson, kelimenin her zaman *ular* şeklinde olduğunu ve Tuvacada “yabani hindi” anlamına geldiğini söyler (EDPT: 150). Sertkaya, Moğolca alıntı kelime olduğunu düşünür (2009: 27).

DLT: **yılki**: Büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar (s. 972). ÖT: **yilqi**: Yılık; at sürüsü (Üşenmez vd., 2016: 498).

Eski Türkçede *yılki* “davar, at”; Kâşgarlı Mahmud’da göre “hayvan, hayvan sürüsü”; Eski Kıpçakçada “hayvan” anlamlarına gelir. M. Räsänen, bu kelimenin *yıl + kı* ekiyle oluşan bir türevi olduğunu söyler. Clauson da bu görüşe katılarak *yılsıĝ* “zengin, varlıklı” gibi türevlerle Räsänen’i destekler (TDES: 454).

3. ÖT’de Anlamı Aynı Olup Şekil Bakımından Fonetik Değişime Uğrayan Hayvan Adları

DLT: **adgır**: Atın erkeği, aygır (s. 540) bk. *aygır*. ÖT: **ayg’ir**: Erkek at (ÖTİL I: 60).

Kelimenin kökeniyle ilgili olarak Clauson, erken dönem Moğolcada *acıĝa* şeklinde olduğunu belirtmiştir (EDPT: 47). Eren ve Räsänen göçüşme sonucunda oluştuğundan bahseder: *aygır* > *argıy > *argī* (TDES: 27)¹².

DLT: **adıg**: Ayı (s. 541); **ayıg**: Oğuz, Kıpçak ve Yağma lehçelerinde ayı (s. 566). ÖT: **ayıq**: Ayı (Üşenmez vd., 2016: 52).

Clauson, kelimenin kökeniyle ilgili bilgi vermez ancak genellikle *ayı/ayu* gibi çeşitli şekilleri olduğundan bahseder (EDPT: 45-46). Eren de kelimenin kökeninin bilinmediğini söyler (TDES: 28).

DLT: **anıg**: Angut, ördeğe benzer kırmızı renkli bir kuş (s. 553). ÖT: **ang’irt**: Angut, kırmızı ördek (Üşenmez vd., 2016: 37).

Eski Kıpçakçada da *anıg* “ördeğe benzer kızıl renkli bir kuş” olarak geçen kelimenin Uygurcada *anıg* biçimi kullanılmaktadır. Çağdaş lehçelerde de *anıg* biçiminde yaşamaktadır. Ses yansımından geldiği düşünülür (Eren, 1999: 13).

DLT: **arkar**: Dağ keçisi (s. 556). ÖT: **arxar**: Çift tırnaklılar ailesine ait yaban koyunlarının genel adı; dağ koyunu (ÖTİL I: 101); **alqor**: dağ keçisi (Üşenmez vd., 2016: 31).

Clauson’a göre kelime cinsiyete işaret etmeyen genel bir terimdir. Moğolca *arĝali* kelimesiyle eş anlamlı olup muhtemelen alıntı kelimedir (EDPT: 216).

DLT: **arkun**: Yabani aygırla ehlî kısraktan doğan at, küheylan (s. 556). ÖT: **arg’umoq**: Orta Asya’ya ait koşu atı cinsi (Üşenmez vd., 2016: 43).

Clauson, *arkun* kelimesinin anlamını “melez (cross-bred)” olarak açıklar. Güneydoğu Türkçesinde *arĝın/arĝun* şeklinde yaşadığını, Kırgızcada da *arĝın* şeklinde insan ve hayvan için de kullanıldığını belirtir (EDPT: 216). Buna ek olarak Umurzakov, kelimenin kökeninin belli olmadığını ancak *arıg* “arı, temiz” ile *argula-* “karıştırmak, geçimsizlik çıkar-” kelimesiyle ilgisi olduğunu düşünmektedir ve DLT’deki anlamından hareketle “karıştırılmış” olarak adlandırıldığını öne sürmektedir (2007: 32). Deniz Abik, *Kutadgu Bilig*’de de geçen *arkun* kelimesinin *Muhakemetü’l-Lugateyn*’de görülen *arĝumak* “at türlerinden biri” kelimesiyle ilişkili olduğunu belirtir (2007: 4). Bu bağlamda *arkun* kelimesi, ÖT’de *arg’umoq* kelimesiyle ilişkilendirilebilir.

DLT: **balıqçın**: Balık avlayan beyaz bir kuşun adı (*Ardea cinerea*) (s. 572). ÖT: **balıqchi**: Yalı çapkını, emircik, iskele kuşu (Üşenmez vd., 2016: 62); E. Denison Ross’un “Kuş İsimlerinin Doğu Türkçesi, Mançuca ve Çince Sözlüğü” adlı eserinde de *balıqchi* “deniz kırlangıcı, balıqçın” şeklinde geçmektedir.¹³ Doğan (2001: 642) ÖT’de *balıqçı* için “martı”

¹² Ayrıntılı bilgi için bk. Hasan Eren (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. s. 27.

¹³ Ayrıntılı bilgi için bk. E. D. Ross (1994). *Kuş İsimlerinin Doğu Türkçesi, Mançuca ve Çince Sözlüğü* (çev. Emine Gürsoy Naskali). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. s. 31.

demektedir. DLT'deki Latince adının (*Ardea cinerea*) karşılığı olarak ÖT'de **kulrang qarqara**¹⁴ (Кулранг қарқара) şeklinde de karşımıza çıkmaktadır (Ataxodjaev, 2010: 5).

Kelimenin kökeniyle ilgili olarak Clauson, “balık” kelimesinden türediğini “balık yiyen kuş (heron)” anlamına geldiğini söyler ve güneybatı lehçelerinden yalnızca Osmanlı Türkçesinde *balıkçın* “deniz kırlangıcı, sumru, *Sterna hirundo*” anlamında; *balıkçıl* “balıkçıl” anlamında iki şekil de yaşadığını açıklar (EDPT: 337). Ayrıca Umurzakov, *balık* “balık”+çın isimden isim/sıfat yapım ekiyle oluşarak “balıkla beslenen (hayvan)” anlamında kullanıldığını belirtir (Umurzakov, 2007: 23).

DLT: **bī I**: Türklerde kısırak (s. 586). ÖT: **biya**: Kısırak, dişi at (Üşenmez vd., 2016: 88); **biya**: Yetişkin dişi at (ÖTİL I: 288). Ayrıca **baytal** kelimesi de “kısırak” için kullanılmaktadır (Üşenmez vd., 2016: 70).

Clauson, kelimenin “kısırak” anlamında kullanıldığını, kuzeydoğu grubundan Altay, Lebed ve Telet'te *pe*; Hakas, Tuva'da *be*; Kazak ve birkaç kuzeybatı lehçesinde ise *biye* şeklinde yaşadığını belirtir (EDPT: 291).

DLT: **bī II**: Oğuz lehçesinde örümcek (s. 586) bk. *bög*, *böy*. ÖT: **biy I**: Tarantula, zehirli örümcek (Üşenmez vd., 2016: 88).

DLT'de *bög* ve *böy* şeklinde de geçen kelimeyi Clauson, *bö:g* maddesinde açıklar ve anlamını “zehirli örümcek, tarantula” olarak verir. Kuzeybatı lehçelerinden Kazak Türkçesinde *büyö/büyü*; Kumuk Türkçesinde *miya*; Nogay Türkçesinde *biy*; güneybatı lehçelerinden Osmanlı Türkçesinde *böy/böye*; Türkmen Türkçesinde *möy* şeklinde yaşadığını söyler (EDPT: 323).

DLT: **borsmuk**: Kaba ete benzer küçük bir hayvan (*Meles*) (s. 594). ÖT: **bo'rsiq**: Porsuk (Üşenmez vd., 2016: 106).

Clauson, kelimenin anlamını “porsuk (a badger)” olarak verir. *Borsmuk* şekliyle yalnızca DLT'de ardışık üç ünsüz barındıran iki heceli sözcük bölümünde geçtiğini ancak kelimenin yanlış seslendirildiğini ve bu biçiminin Türkçeye aykırı olması nedeniyle baş harfinde muhakkak *p*- sesinin bulunması gereken Toharcadan alıntı bir kelime olduğunu söyler (EDPT: 369).

DLT: **botu/botuk**: Deve yavrusu (s. 596). ÖT: **bo'ta/bo'taloq**: Deve yavrusu, köşek (Üşenmez vd., 2016: 106).

Clauson, *botu* kelimesinin (*?poto*) şeklini de verir ve kelimenin anlamını “bir yaşın altındaki deve yavrusu” olarak açıklar. Moğolcaya erken dönemde *botoğan* şeklinde Moğolca ekle alıntı kelime olarak geçtiğini söyler. Genellikle bota veya benzeri olarak sonda -a sesinin bulunduğunu; Moğolca biçiminin orijinali olarak sonda -o sesinin olabileceğini açıklar (EDPT: 299).

DLT: **bugra**: Erkek deve (s. 599). ÖT: **bog'ra**: İki hörgüçlü erkek deve (ÖTİL I: 429); **bug'ro**: *ayn.* (ÖTİL I: 394).

Clauson, “erkek deve (a camel stallion)” anlamında verdiği kelimenin Karahanlı Hanedanlığı'nda kişi adı olarak kullanıldığını ve *bu'ura/buğura* şeklinde erken dönem Moğolca alıntı kelime olduğunu söyler. Güneydoğu lehçelerinde boğra/buğra/buğur şekillerinde yaşadığını da ifade eder (EDPT: 317).

DLT: **buzagu**: Buzağı (s. 605). ÖT: **buzoq**: Buzağı (Yusupova, 2018: 100). Ayrıca bk. **mozay** “buzağı, dana” (*akt.* Karahan, 2013: 1856).

Clauson, *buzagu* kelimesi için sonunda -ğu eki olan çok eski bir kelime olduğunu söyler. Erken dönem Moğolcadan alıntı kelime olabileceğini düşünür (EDPT: 391).

¹⁴ **qarqara**: Boyu, gagası ve bacakları uzun, dik, turna benzeri bembeyaz, güzel bir tür bataklık kuşu (ÖTİL V: 255).

DLT: **çağan:** Akrep (*Scorpio*) (s. 611). ÖT: **chayon:** Akrep (Üşenmez vd., 2016: 545).

Clauson, “akrep (scorpion)” anlamında açıkladığı kelimenin *çayan/çıyan* şekillerini de verir (EDPT: 403). Türkmen Türkçesinde göçüşmeli şekli: *içyan*. Türkçede *çıyan*, birinci hecede -a- sesinin -i- ile karşılandığı örnekler vardır. Moğolcaya *çayan* ~ *çıyan* olarak geçmiştir (TDES: 91). Osman Fikri Sertkaya ise *çadan* kelimesinin Çince kökenli olduğunu söyler (Sertkaya, 2009: 18).

DLT: **çapak:** Türk gölünde bulunan küçük bir balık türü (s.615). ÖT: **chavaq:** Vobla balığı (Üşenmez vd., 2016: 545); **chavoq:** Balık türü (ÖTİL IV: 444).

Clauson, *çapak* kelimesinin *çapak/çapak* şekillerini de verir ve “küçük tatlısu balığı” olarak açıklar. Arıca Rusçada *chebak* “çapak balığı (bream)” şeklinde alıntı kelime olduğunu söyler (EDPT: 395). Eren, kelimenin kökünü *çap-* kökünden getirir: *çap*+--(ak) eki şeklinde. Rusça *çebak* ve Macarca *csabak* biçimlerinin Türk lehçelerinden alıntılandığını belirtir (TDES: 79).

DLT: **çekürge:** Oğuzcada çekirge (*Acridium*) (s. 619). ÖT: **chigirtka:** Çekirge (Yusupova, 2018: 125).

Clauson, *çekürge* kelimesinin sonu -ge ile biten birkaç eski hayvan ve böcek isminden biri olduğunu söyler. -k/-g/-w/ şekilleriyle geniş fonetik değişimlerinden bahseder ve kelimenin sonraki sürecinde güneybatı lehçelerinden Osmanlı Türkçesi (Azerbaycan ve Türkmen Türkçesi hariç) -rg- yerine -rtk-’li şeklinin kullanıldığını; aslında en eski kayıt olmamasına rağmen bunun orijinal telaffuz olabileceğini ifade eder ve Clauson, *çekirge* kelimesinin kökünü kaynaklarda görülmeyen *çekür-* (<: *çek-*) fiiline dayandırır (EDPT: 416-417). Eckmann, *çekirtge* şeklindeki -t-’nin sonradan türediğini açıklar. Çağdaş lehçelerin bir bölümünde *çekirge/çekirtge* yanında *sekirtke* biçimi de vardır (TatK *sekirtke*). Eren’e göre bu biçimin *sekirt-/seğirt-* kökünden geldiği düşünülmekte ancak *çekirge* ile birleştirilmesi ses bakımından olanaksız görülmektedir (TDES: 83). İmdat Demir’e göre ise kelimenin *çekür-* fiilinden geldiğini belirten herhangi bir örnek bulunmadığından *çek-* fiiliyle anlam bakımından ilişkilendirilmesi de zordur. Tarihî ve çağdaş lehçelerde görülen *sekirge* şekli *sekir-* fiiline dayandırılmaktadır. Batı Anadolu ağızlarında görülen *sekin* şekli, *sekirge* ile ses ve anlam olarak aynıdır. Bu yönüyle *sekir-* fiili anlam bakımından *sek-* fiiline bağlanır ve günümüzde ‘sıçramak, zıplamak’ ile anlamca benzerlik gösteren çekirgenin *sekirge* şeklinden geldiği, *sekirge* şeklinin de *sek-* fiiline ettirgenlik anlamı veren -ir- ekinin birleşmesiyle ve fiilden isim türeten -ge ekinin eklenmesiyle ortaya çıktığı söylenebilir (2014: 198).

DLT: **çocuk:** Her şeyin yavrusu; domuz yavrusu (s. 626). ÖT: **cho’chqa:** Domuz (Üşenmez vd., 2016: 552).

Clauson, *çocuk* kelimesini “domuz yavrusu” anlamında açıklar ve bu kelimenin “çocuk” anlamıyla yalnızca Osmanlı Türkçesinde yaşadığını belirtir. Diğer lehçelerde görülen *çoğça/çoçka* “domuz yavrusu, domuz” şekillerinin Moğolcanın özelliklerine uyarlanmış gibi gözüktüğünü ancak Moğolcadan alıntı kelime olmadığını da düşünür (EDPT: 400). Eren, eski ve çağdaş lehçelerdeki *çoçka* biçiminin sonundaki -a sesinin yaygın olarak kullanılan bir ek olduğunu söyler. Bu görüşünü desteklemek için de Türkçe *buğra* (<: buğur) örneğini verir (TDES: 96).

Hakan Aydemir ise *çocuk* “çocuk” kelimesinin kökünü Karaçay Malkar Türkçesinde *çak-* “yeşermek, filizlenmek, tomurcuklanmak; büyüme, artmak, çoğalmak” anlamına gelen eylem köküne dayandırır ve Ana Türkçedeki biçimi olarak varsaydığı *çāk-¹⁵ köküne götürerek bu kelimenin 3 evrede oluştuğunu öne sürer (Aydemir, 2018: 13-15).

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Hakan Aydemir (2018). “Çocuk” Sözcüğünün Etimolojisi Üzerine. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 12, s. 1-18.

DLT: **çıpçırğa**: Serçe (*Passer domesticus*) (s. 624). ÖT: **chumchuq**: Serçe (Üşenmez vd., 2016: 550).

Clauson, madde başında *çınçırğa* olarak verdiği kelimenin bu şeklinin yanlış okumadan dolayı hapax legomenon olduğu görüşündedir. Doğrusunun *çıpçırğa* şeklinde olduğunu ve *çıpçuk/çupçuk* şekillerinin en eski hali olduğunu söyler (EDPT: 425). Doerfer ise kelimenin kökenini **çipçuq* <**çip+çuq* şeklinde açıklar ve 13. yüzyıldan itibaren, Tarihi Kıpçak ve Çağatay sahasında *çıpçuk/çipçik* şekillerinde görüldüğünü düşünür. Çağdaş lehçelerde de ç-/ş/-, -i/-i- vb. ses farklarıyla bulunduğunu belirtir (Karahan, 2013: 1842).

DLT: **çumguk/çumuk**: Ayak tüylerinde beyaz lekeler olan karga, alakarga (s. 629). ÖT: **chumchuq**: Serçe (Üşenmez vd., 2016: 550) bk. *çıpçırğa*.

DLT: **deve**: Oğuzlarda deve (s. 630) bk. *teve*. ÖT: **tuya**: Deve (Üşenmez vd., 2016: 464).

Eren'in verdiği bilgiler doğrultusunda; Kałużyński'ye göre bu kelime Moğolcadan alıntıdır (Moğ. *temegen*). Liğeti'ye göre ise Yakutça biçimlerin **täbgän*, **tibgän*'den gelir ve eski çağlardan beri kullanılan bir kelimedir. Kâşgarlı'nın verdiği eski veriler karışık olup Oğuzlarda *dewe* şekli açıktır (TDES: 110). Clauson'a göre en eski şekli kabul edilen *tevey* "deve" şüphelidir ve bundan dolayı en eski şeklin *teve*: olduğunu düşünür (EDPT: 447).

DLT: **eçkü**: Keçi (s. 632) bk. *keçi*. ÖT: **eçki**: Keçi (Üşenmez vd., 2016: 145).

Clauson, *eçkü* kelimesinin orijinal biçim olduğunu güneybatı grubu lehçelerindeki *keçi* şeklinin ise bozulmuş biçim olduğunu söyler (EDPT: 24).

DLT: **eşek/eşgek/eşyek**: Eşek (s. 646). ÖT: **eshak**: Eşek (Yusupova, 2018: 191).

DLT: **it**: Köpek, it (s. 659). ÖT: **it**: Köpek, it (Üşenmez vd., 2016: 194).

DLT: **kançık**: Dişi köpek; kadına sövmek için kullanılan bir söz (s. 681). ÖT: **qanjıq**: Dişi köpek; fahişe, orospu (Üşenmez vd., 2016: 381).

Eren, kökeninin bilinmediğini ancak kelimenin sonundaki ekin eski ve yeni lehçelerde kullanılan bir küçültme eki olduğunu söyler (TDES: 206).

DLT: **kara kuş II**: Tavşancıl (*Hieraaetus fasciatus*) (s. 685). ÖT: **qirg'iy burgut**: Tavşancıl (Қирғий бургут) (Ataxodjaev, 2010: 6).

DLT: **kargılaç**: Kırlangıç (*Hirundo*) bk. *karlıgaç* (s. 686). ÖT: **qaldirg'och**: Kırlangıç (Yusupova, 2018: 331).

Clauson, *kargılaç* biçiminin diğer kuş isimlerinde de görülen sondaki *-laç* ekiyle kelimenin en eski biçimi olduğunu söyler. *Karlıgaç* biçiminin ise *-ğaç* ekinin Türkçede yaygın oluşundan ötürü göçüşme sonucu ortaya çıktığını belirterek tarihî ve çağdaş lehçelerdeki farklı sesçil biçimlerini verir (EDPT: 657).

DLT: **karguy**: Atmaca (*Accipiter nisus*) bk. *karkuy*, *kirguy*, *kirkuy/çibek karguy* (s. 686). ÖT: **qirg'uy**: Atmaca, kerkenez (Üşenmez vd., 2016: 386); ayrıca bk. *qiyğir* (Üşenmez vd., 2016: 387).

Clauson'göre bu kelimenin türevleri arasında *kirğuy* kelimesi yaygın kullanımı olan biçimdir. Güneydoğu lehçelerinde alternatif olarak *kurğuy* biçimi de vardır. Güneybatı lehçelerinden Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde (Osmanlı hariç) *ğırğı* biçimindedir. Kuzeydoğu lehçelerinde görülen *karçigay* biçimi ise Moğolcadan alıntıdır (EDPT: 654). *Karçigay* biçimi ÖT'de de bulunur. Aynı hayvan için DLT'de *boz kuş* adı da geçer (*akt.* Karahan, 2013: 1843). Brockelmann'a göre *kirgıy* kelimesi kuşun çıkardığı sesle ilgilidir. Doerfer, Moğolcadaki *kirğui*'nin Türkçeden geçtiğini, Farsçada da Türk dillerinden kalma bir alıntı olduğunu söyler (TDES: 237).

DLT: **kaşgalak**: Ördekten küçük bir tür su kuşu (s. 691). ÖT: **qashqaldoq**: Sazlıklarda yaşayan ve başında beyaz lekesi bulunan bir tür; ördekten daha küçük vahşi av kuşu (ÖTİL V: 269). Leksika'da *qasqal-taq şeklinde okunmuştur (Tenişev, 2001: 172).

Kelime kıyaslama, benzetme veya yoğunluk anlamı veren *-lak* ekiyle yapılmış bir isim olup *kaşka* “kellik, alnındaki beyaz leke” şeklinden oluşur (Besli, 2010: 58).

DLT: **katır**: Katır (s. 693). ÖT: **xachir**: Katır (Yusupova, 2018: 318).

Eren, *katır* kelimesinin eski çağlardan beri kullanıldığını belirtir. Kökünün Türkçe *kat*-fiilinden geldiğine dair görüşlerin düşündürücü olduğunu söyler. Bu kelimenin Türkçeden Moğolcaya *qaçır* biçiminde geçtiğini, kelimedeki /ç/ sesinin ise Türkçedeki *t*'lerin Moğolcada *i* sesiyle birleştiğinde *ç*'ye dönmesiyle açıklar. Çağdaş lehçelerin bir bölümünde de katır yerine *kaçır* (> *kaşır*) biçimi bulunmaktadır: TatK. *kaçır*, KKlp. *kaşır*, Kzk. *kaşır*, Krg. *kaçır*, Özb. *xaçir* (TDES: 218).

DLT: **kaz**: Kaz (s. 696). ÖT: **g'oz**: Kaz (Yusupova, 2018: 322).

DLT: **keçi**: Oğuzcada keçi (s. 697) bk. *eçkü*.

DLT: **kekük**: Kerkenez, kemiği aşk için hazırlanan büyüde kullanılan bir kuş (*Falco tinnunculus*) (s. 700). ÖT: **kakku**: Guguk kuşu (Üşenmez vd., 2016: 218).

Özbek Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü (2000)'ndeki bilgiye göre *kekük* kelimesi Eski Türkçede *kak-kök* şeklinde ses taklidinden türemiş olup gelişimi şu şekildedir: *kak-kök* = *käkkök* > *käkkö* > *käkku* (Rahmetullayev, 2000: 198).

DLT: **kepeli**: Uçan kelebek (s. 704). ÖT: **kapalak**: Kelebek (Üşenmez vd., 2016: 223).

Eren, *kelebek* kelimesinin çeşitli eski ve yeni biçimleri olması dolayısıyla kelebeğin kanatlarıyla çıkardığı sestten türediğini söyler. Ona göre, Balkarlardaki *dibildirik* biçimi en düşündürücü olanıdır. Eski ve yeni lehçelerdeki biçimlerin sonunda bulunan *-k* küçültme ekidir (TDES: 227).

DLT: **keyik I**: Yabani hayvan (vahş), av hayvanı (şayd), herhangi bir hayvanın vahşisi (geyik, kaban, dağ keçisi vb. hayvanlar) (s. 708). ÖT: **kiyik**: Boynuzlu memeliler ailesine ait ceylan, geyik gibi büyük bir grubun genel adı (ÖTİL II: 364).

Eski Türkçeden itibaren kullanılan bu kelime Orta Türkçede “yaban hayvanı; aslında yabani olan her şey, eti yenen hayvanlardan ceylan, sığın, dağ keçisi gibi hayvanlar” anlamında kullanılır (TDES: 155).

DLT: **keyik II**: Geyik, ceylan (zaby) (s. 708). ÖT: **kiyik**: Geyik, karaca (Üşenmez vd., 2016: 236).

DLT: **kız kuş**: Renk bakımından ispinoza benzeyen bir kuş (s. 718). ÖT: **qizg'ish**: Kırmızımsı, kızılımsı, pas renkli; kız kuşu, deniz serçesi (Üşenmez vd., 2016: 388).

DLT: **koç/koçnar**: Koç (s. 724). ÖT: **qo'chqor**: Koç (Üşenmez vd., 2016: 398).

Eren, *koç* kelimesinin Farsçada Türkçeden kalma bir alıntı olduğunu, Macarca *kos* biçiminin de eski Türkçeden kalma bir alıntı olduğunu belirterek *koç* kelimesinin Türkçeden Moğolcaya da geçtiğini söyler. Ayrıca Türk diyalektlerinde kullanılan *kuça* biçiminin ise Moğolcadan yeniden alıntılama olduğunu ifade eder (TDES: 247). Besli, bununla ilgili şu bilgilere yer verir:

koç kısa şekli için, *nar-* / *gar-* / *kar-*'lı iki heceli şekil genelde çıkış noktası sayılır, ancak A. M. Şerbak'ın da haklı olarak belirttiği gibi “*koç*, en son oluşmuş bir yapı değildir”. Eğer söz konusu kelime Türkçe fiilden geliyorsa (Türkçe: *koç-* ‘sarılmak, kucaklamak, sarmak’, ‘koyunla çiftleşmek (koç için)’, bu durumda *koçnar* “doğru” fiilden teşkil şekil olarak gözükür (tahsis edilmiş, uygun semantikle). *koç* ise “konuşma şekli” olarak fiilden oluşmuş bir şekildir.

Özellikle Kâşgarlı Mahmud'u hemen yukarıdaki açıklamalara göre anlamak gerekir: O, *koçnar* şeklinin Oğuz Türkçesi: *koç* için çıkış noktası olduğunu belirtir. *koçnar* şekli Kâşgarlı Mahmud tarafından Türkçe (Karahan Türkçesi) olarak betimlenmiştir. Ancak Karahanlı Türkçesi için verilen örneklerden birinde o *qoç*'u işaret eder, bu şekil sadece Oğuz Türkçesinde olmamış fakat stilistik olarak kullanımının bu lehçeye indirgendigi hissedilmiştir (Besli, 2010: 66).

DLT: **kön**: Argu lehçesinde koyun (s. 727). ÖT: **qo'y**: Koyun (Üşenmez vd., 2016: 397) bk. *koy*.

DLT: **koñuz**: Domuzlan, osurgan böceği (*Brachynus crepitans*) (s. 728). ÖT: **qo'ng'iz**: Sert bir koruyucu kabukla kaplı böceklerin genel adı (ÖTİL V: 410).

Clauson, *koñuz* “böcek (beetle)” kelimesinin bazı böcek çeşitlerini ifade etmek için kullanılan genel bir terim olduğunu söyler (EDPT: 641).

DLT: **kotuz**: Yabani öküz (s. 732). ÖT: **qo'tos**: Tibet öküzü (Üşenmez vd., 2016: 397).

Clauson, *kotuz* (*kotoz*) “Tibet sığırı (yak)” kelimesinin güneydoğu lehçelerinde *kotaz* şeklinde ve aynı anlamda yaşadığını belirtir. Ayrıca Kaz. *kodas*; Kırg. *kotos*; Özb. *kütas*; Osm. *kotaz/kotas*; Tkm. *gotaz* şekillerini de verir. Bunun yanı sıra Osmanlı Türkçesinde “süs olarak giyilen bir tutam sığır püskülü/saçı” anlamına da gelir (EDPT: 608).

DLT: **kölük**: Yük hayvanı (s. 736). ÖT: **ko'lik**: Yük taşıyan hayvan (ÖTİL II: 454).

Clauson, *kölük* (*gölök*) “yük hayvanı (a baggage animal), bir araca bağlanmış olandan daha fazla bagajın bağlı olduğu anlamında” açıkladığı kelimenin kökünü *köl-* fiiline dayandırır (EDPT: 717). Kelime *köl-* “koş-” +ük fiilden isim yapma ekinde oluşur. Anlam olarak da “koşulan” demektir (Umurzakov, 2007: 71).

DLT: **kugu**: Kuğu (s. 745). ÖT: **quv II**: Kuğu (Üşenmez vd., 2016: 395).

Doğu Türkçesinde *qu*, kuğuya verilen genel isimdir (Ross, 1994: 9). Clauson, kelimenin *ku* şeklinde, bazen de *ak ku* “beyaz kuğu (White swan)” şeklinde görüldüğünü söyler. Kuzeybatı lehçelerinde Kumuk, Nog. *kuv*; güneybatı lehçelerinde Az. *ğu*; Osm. *kuğu*; Tkm. *ğuv* şeklindedir. Ayrıca Clauson, *korday* kelimesinin anlamı için de kullanılan bu kelimenin kesin anlamı hakkında şüpheler olduğundan bahseder. Redhouse'un bu kelimenin Osmanlı Türkçesi için “pelikan” olarak, Brockelmann'ın da bir yerde “kuğu (swan)”, bir yerde “karabatak (cormorant)” olarak çevirdiğine dikkat çeker (EDPT: 609). Umurzakov'a göre; *kuğu* kelimesinin etimolojisiyle ilgili olarak hayvanın rengine ya da çıkardığı sese göre adlandırıldığı söylenebilir. Kırg. *kuu* “beyaz, soluk beyaz”, *kuu* “alıştırılmış yırtıcı kuşu çağırılmakta ya da civcivleri yırtıcı kuşlardan korumakta çıkan ses” (Umurzakov, 2010: 45). Ayrıca ÖT'de de *kuğu* kuş adı için kullanılan bir diğer kelime de *oqush* kelimesidir (Üşenmez, 2016: 341).

DLT: **oğlak**: Oğlak (s. 770). ÖT: **uloq**: Oğlak (Yusupova, 2018: 424).

Eren'e göre bu kelime Türkçede <oğul+(a)k şeklinde küçültme ekiyle oluşur. Türkçede *oğulak* > *oğlak* olarak gelişir. Deny, *oğlak*'ı *oğ-lak* biçiminde açıklar. Ligeti de bu açıklamaya katılır ve *oğ* kökünü Moğolca *oğunu*, *oğuna* “yaban tekesi”; *oğulca*, *oğalca* “yaban koyunu” biçimleriyle *oğu-*, *oğa-* kökleriyle birleştirir. Clauson, *oğla:k* için *oğul* kelimesinin küçültülmüş hâli olarak herhangi bir yaş belirtmeksizin “keçi yavrusu” anlamına geldiğini söyler (EDPT: 84-85).

DLT: **öküz**: Öküz (s. 786). ÖT: **ho'kiz**: Öküz (Yusupova, 2018: 435).

Eren, kelimenin kökeninin karışık olduğundan bahseder.¹⁶ Clauson, *öküz* (?*ököz*) madde başıyla verdiği kelimenin Moğolcanın erken döneminde aynı anlamdaki *hüker/üker* olarak alıntı kelime olduğunu düşünür. Prof. Werner Winter'ın ona aktardığına göre *öküz* kelimesi Toharcadan ödünçlemedir (EDPT: 120).

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. TDES: 314-316.

DLT: **örümçek:** Örümcek (s. 791). ÖT: **o'rgimchak:** Örümcek (Yusupova, 2018: 440).

Clauson'a göre; bu kelime *örüm* “örümcek (spider)” kelimesinden gelir. Orta dönemde *örmekçi* kelimesi ortaya çıkar. Kök olarak *ör-* fiiline dayanır. Metateze uğramış şekli olan *örgemçi* ise ilk defa Çağataycada görülür (EDPT: 231). Kelime, *ör-* “ör-” + *üm* fiilden isim yapma eki +*çek* küçültme ekiyle oluşmuştur (Umurzakov, 2007: 69). ÖT'de de metatezli hali yaşamaktadır.

DLT: **sagızgan:** Saksığan (*Pica pica*) (s. 799) bk. *sagızgan* (s. 800). ÖT: **zag'izg'on:** Saksığan (Yusupova, 2018: 487).

Clauson, kelimenin *-ğan* ekiyle biten hayvan olduğunu söyler. Çeşitli fonetik değişikliklerle çağış lehçelerde yaşamaktadır. Güneybatı lehçelerinde metatezli biçimleri vardır: *Az. sağzagan*; Osm. *saksığan* (EDPT: 818).

DLT: **sanduvaç:** Bülbül (*Luscinia megarhynchos*) (s. 803). ÖT: **sanduloch:** Bülbül (ÖTİL III: 439).

Bu kelime Soğdcadan eski bir alıntı olup *znt'wç*, kelimesi kelimesine anlamı “melodik bir sese sahip olan” demektir. Soğdca: *znt'wç'mrı* “şarkı söyleyen kuş” şekli de vardır. Karahanlı ve Çağatay Türkçesinde ise “herhangi küçük bir kuş” anlamında olup *l-*'li şekilleri de bulunur (*Besli, 2010: 86-87*). ÖT'de de *l*'li şekli olan *sanduloch* yaşamaktadır.

DLT: **sarıçga:** Çekirge (s. 805). ÖT: **chigirtka:** Çekirge (Yusupova, 2018: 125) bk. *çekürge*.

DLT: **sarsal:** Samura benzer küçük bir hayvan, sansar (*Martes martes*) (s. 807). ÖT: **savsar:** Sansar (Üşenmez vd., 2016: 420); **suvsar:** Sansar (Yusupova, 2018: 490).

Clauson, *sarsal* kelimesinin hapax legomenon olduğunu düşünür ve Türkçe “gelincik, sansar (weasel)” kelimesi için yaygınca kullanılan başka bir kelime olmadığını söyler (EDPT: 854).

DLT: **sıçgan:** Fare (*Rattus*), sıçan (s. 817). ÖT: **sichqon:** Sıçan (Yusupova, 2018: 508).

Clauson'a göre sonu *-ğan* ekiyle biten eski bir hayvan adı olarak türemiştir. *s-/ç-*; *-ç/-ş-*; *-ğan/-kan/-an* fonetik değişiklikleriyle çeşitli türevleri vardır (EDPT: 796).

DLT: **sığır:** Sığır (s. 818). ÖT: **sigir:** Sığır (Yusupova, 2018: 508).

Clauson, bu kelimenin “büyük sığır” anlamında genel bir terim olabileceğini ve tam anlamının ise tartışılmakta olduğunu belirtir. Kökensele olarak “sığır” anlamında olmayacağını söyler çünkü *inge:k* kelimesi mevcuttur (EDPT: 814). H. Vamberi *sağ-* “sağmak” kökünden *sığır* biçiminin oluştuğunu varsayar. Tuva Türkçesinde *sur-* “yutmak, aç halde yemek”; Türkmen Türkçesinde *signa-* “yemek, tıkmak” genel olarak hareket ifade eden *ır-* sıfat-fiil eki “genellikle devamlı olarak yiyen” anlamında *sığır* biçimini oluşturur. İneklerin geviş getirmesinden dolayı böyle adlandırılmış olabileceği düşünülür (*Besli, 2010: 91*).

DLT: **sıgırçık/sıgırçuk:** Sıgırçık (*Sturnus vulgaris*) (s. 818). ÖT: **chug'urchiq:** Sıgırçık (Yusupova, 2018: 509). Ayrıca bk. **oddiy chug'urchuq** (Оддий чуғурчук) (Ataxodjaev, 2010: 13).

Eren, bu kelimeyi <*sığır+cık* küçültme ekiyle açıklar ve Türkçede *çoğurcuk* “sıgırçık” biçimini ilginç bulur. Macarca *seregély* “sıgırçık” kelimesinin de “sürü” olarak kullanılan *sereg*'den geldiğini belirtir (TDES: 363). Clauson ise *sıgırçık* kelimesinin *sığır*'dan geldiği yönündeki görüşü yanıltıcı bulur. Ona göre gerçek anlamının bilinemediği bu kelime alıntıdır (EDPT: 816).

DLT: **sondilaç:** Çalı kuşu (*Troglodytes*) (s. 828). ÖT: **sanduloch:** Bülbül (ÖTİL III: 439) bk. *sanduvaç*.

DLT: **suñkur:** Yırtıcı kuşlardan birinin adı, sungur (*Falco rusticolus*) (s. 836). ÖT: **shunqor:** Sungur (Yusupova, 2018: 530).

Clauson, *siñkur* şeklinde verdiği kelimenin erken dönemde ilk hecesi *si-> ši*, değişimiyle *şiñkor/şiñğor* biçiminde Moğolcaya alıntı olarak geçtiğini düşünür (EDPT: 838). Eren, çağdaş lehçelerdeki *ş*'li şekillerin Moğolcadan tekrar alıntı olduğunu söyler (TDES: 376).

DLT: **takagu:** Horoz ve tavuğun genel adı (s. 848) bk. *takuk*. ÖT: **tovuq:** Tavuk (Üşenmez vd., 2016: 461). **Takagu** DLT'de kümes hayvanlarının genel adı olarak kullanılırken ÖT'de anlam daralmasına uğramıştır.

Eren, bu kelimenin kökeninin bilinmediğini söyler. Ramstedt, *tavuk* kelimesini Moğolca *takiya* < *takiğa* biçimiyle birleştirir. Gombocz ise Ramstedt'in aksine Moğolca *takiya*'nın Türkçeden alıntılandığını, Türkçe ve Moğolca biçimlerin eski bir kültür dilinden kaldığını söyler. Brockelmann'a göre; bu kelime tavuğun çıkardığı sestten ötürü yansıma kökenlidir (TDES: 398). Clauson ise bu kelimenin hem doğal anlamıyla hem de on iki yıllık döngüdeki hayvanlardan biri olarak çok eski bir kelime olduğunu söyler. Moğolcadaki *takiya* şeklinin alıntı olduğunu belirtir ve kelimeyi sonu -ğu ile biten eski bir hayvan adı olarak düşünür (EDPT: 468).

DLT: **takuk:** Türkmen lehçesinde tavuk (*Gallus*) (s. 848) bk. *takagu*. ÖT: **tovuq:** Tavuk (Üşenmez vd., 2016: 461).

DLT: **tavışgan:** Tavşan (*Lepus europeus*) (s. 863). ÖT: **tovushqon** (ağz.): Tavşan (ÖTİL IV: 131); **dawshan** (ağz.) (ÖTİL I: 543). Leksika'da *Uzb. tüşkan* "tavşan" (2001: 164). Standart ÖT'de "tavşan" için *quyon* kelimesi kullanılmaktadır (Üşenmez vd., 2016: 396).

Eren, *tavşan* kelimesinin Eski Türkçeden itibaren kullanıldığını, Orta Türkçede *tavışgan*, Eski Kıpçakçada *tawşan* olarak geçtiğini belirtir. Yaygın görüşe göre *tabış-* ~ *tavış-* "koşmak, atlamak, sıçramak" kökünden -gan ekiyle yapıldığı düşünülür. Kelime sıklıkla Moğolca *taulai* biçimiyle birleştirilir (TDES: 397). Clauson, sonu -ğan ekiyle biten eski bir hayvan adı olduğu görüşündedir. Kelimenin çok uzun bir tarihi olduğundan ve 8. yüzyılda *taoli* şeklinde Hitaylarda alıntı kelime olarak bulunduğu bahseder (EDPT: 447).

DLT: **teve:** Oğuzlarda deve (s. 873) bk. *deve*. ÖT: **tuya:** Deve (Üşenmez vd., 2016: 464).

DLT: **tewe kuş:** Deve kuşu (*Struthio camelus*) (s. 873). ÖT: **tuyaquş:** Deve kuşu (Üşenmez vd., 2016: 464).

DLT: **tilkü:** Tilki (s. 882). ÖT: **tulki:** Tilki (Üşenmez vd., 2016: 462).

Eren, bu kelimenin Uygurcadan itibaren görüldüğünü, eski ve çağdaş lehçelerde kullanılan ortak bir ad olduğunu söyler. Kökeninin açıkça bilinmediğini, eski bir açıklamaya göre, eski Türkçe *tük* (~ *tüg, tüy*) "tüy, kıl, yün" sözünden -li, -lü ekiyle yapıldığını açıklar (TDES: 407).

DLT: **tişek:** İki yaşında koyun (s. 884). ÖT: **shishak:** Bir ya da iki yaşında koyun (ÖTİL IV: 584); ÖT: **duşaq** (ağz.): İki yaşında koyun (ÖTİL I: 669). Ayrıca bk. Özb. *tusak* ~ *tusag, duşak* "iki yaşında kuzu; evcil koyun" (*akt.* Tosun, 2020: 1584).

Eren, *tişek* kelimesinin *tişe-* "diş çıkarmak, diş çıkarmaya başlamak, süt dişleri dökülüp diş çıkarmak" kökünden geldiğini belirtir. Türkiye Türkçesi ve yerel ağızlarında, Azeri ve Özbek ağızlarında *şişek* biçimindedir. Kırgızcada *şişek*, güney ağızlarında *işek* biçimi de kullanılır. DLT'deki *tişek* biçimi benzeşme sonunda ağızlarda *şişek*'e çevrilir (TDES: 388).

DLT: **tok:** Boynuzsuz, boynuzu olmayan (hayvan) (s. 888). ÖT: **to'qol:** Boynuzsuz (Yusupova, 2018: 94).

Sertkaya, bu kelimeyi Çince olarak değerlendirmiştir (2009: 22).

DLT: **tokum**: Kesimlik hayvan, çoğunlukla kesimlik at (s. 889). ÖT: **to'qim**: Semer, at battaniyesi (Üşenmez vd., 2016: 466); **so'qim**: Sığır, besi sığırı (Üşenmez vd., 2016: 442).

Clauson, *tokum* kelimesinin kökünü *toki*- “dokumak” fiiline dayandırarak, bu anlamda Moğolcada *tokom* şeklinde bulunduğunu, DLT’de ise *tokum* “kesimlik hayvan” anlamına geldiği belirtir. Çağataycada ise *tokum* kelimesinin “eyer, semer örtüsü; at battaniyesi” anlamında kullanıldığını söyler (EDPT: 470). ÖT’de de Çağataycadaki anlamıyla örtüşen *to'qim* “semere, at battaniyesi” kelimesi bulunur (Üşenmez vd., 2016: 466). Bunun yanı sıra DLT’deki anlamıyla ilişkili olan *so'qim* “sığır, besi sığırı” (Üşenmez vd., 2016: 442) kelimesi de bulunmaktadır. Kırgızcada da aynı anlamda *sogum* kelimesi mevcuttur (Umurzakov, 2007: 84).

DLT: **toñuz**: Domuz (*Susacrofa domestica*) (s. 892). ÖT: **to'ng'iz**: Domuz (Üşenmez vd., 2016: 465).

Eren, kelimenin eski çağlardan beri kullanıldığını ve kökeninin karışık olduğunu söyler. Eski ve çağdaş lehçelerde “yağlı, semiz, şişman” anlamına gelen *toñ* (> *don*) köküyle *toñuz* arasındaki bağa dikkat çeker (TDES: 118-119).

DLT: **torigā**: Tarla kuşu, toygar (*Alauda arvensis*) (s. 893). ÖT: **to'rg'ay**: Tarla kuşu (Üşenmez vd., 2016: 466).

Clauson, kelimenin -ğa ile biten eski bir hayvan adı olduğu görüşündedir. DLT’deki *torigā* şeklinin ise hapax legomenon olduğunu, yaygın şeklin *torğay* olduğunu belirtir. Ayrıca kelimenin Farsça, Moğolca ve diğer dillerde farklı anlamlara gelen bir alıntı kelime olarak kullanıldığını, hatta Doerfer’in Moğolcadaki *torğay* biçiminin Farsçadan yeniden ödünçleme olabileceği görüşünü destekler (EDPT: 541).

DLT: **tod/toy**: Toy kuşu (s. 894). ÖT: **tuvdoq**: Toy kuşu (Yusupova, 2018: 586). Ayrıca bk. *tualoq*, *tuvdoq*, *tudoq* “avlanan ve eti lezzetli olan toygiller familyasından iri bir kuş, toy kuşu” (ÖTİL I: 174, 178).

DLT: **ügi**: Türklere (ölçünlü dilde) ve Kıpçaklarda baykuş (s. 930). ÖT: **ukki**: Baykuş, puhu kuşu (Üşenmez vd., 2016: 467).

Clauson, *ü:gi* şeklinde ele aldığı bu kelimenin kökeni hakkında bilgi vermese de ara sıra *ö-* ya da *-k-*’li de görüldüğünü belirtir. Karahanlı Türkçesinde görülen *ü:hi* şeklinin doğru şekil olmadığını düşünür (EDPT: 101).

DLT: **ühi**: Baykuş (s. 931). ÖT: **ukki**: Baykuş, puhu kuşu (Üşenmez vd., 2016: 467) bk. *ügi*.

DLT: **üpgük/üüp**: Çiğil lehçesinde hüdhüd, çavuş kuşu (*Upopa epops*) (s. 933). ÖT: **hudhud**: Hüthüt (Yusupova, 2018: 268). ÖT’de bu kuş adı için *popishak*, *sassiqpopishak* kelimeleri de bulunmaktadır.

Eren, Türkiye Türkçesinde *ibibik* şeklinde olan bu kelimenin eski çağlardan beri var olduğunu, Orta Türkçede *übüp*, Eski Kıpçakçada *übük* olarak kullanıldığını belirtir. Kelimenin kuşun çıkardığı sestene türeyerek oluştuğunu düşünür (TDES: 187). Clauson, *üpgük* kelimesinin bu kuşa verilen birkaç ilk yansıma isimden en eskisi olduğunu düşünür (EDPT: 9).

DLT: **yaba kulak**: Yabaku ve Yemek lehçesinde baykuş (s. 939). ÖT: **yapaloqqush**: Puhu kuşu (Üşenmez vd., 2016: 297).

Clauson, *yapa:kulak* şeklinde verdiği kelimenin ‘baykuş’ için yaygın olarak kullanılan *ü:gi* kelimesinden ötürü genel bir terim olamayacağı görüşündedir (EDPT: 875). Eren, kelimenin Eski Kıpçakçada yabalak (>yablak) şeklinde geçtiğini belirtir ve kökeni için <yapak “yün” + *kulak* şeklinde oluştuğunu söyler (TDES: 441).

DLT: **yılan**: Yılan (s. 971). ÖT: **ilon**: Yılan (Yusupova, 2018: 650).

Bu kelimenin M. Räsänen'in varsaydığı üzere *yıl-* “kaymak, sürünmek” fiilinden türediği ve halk etimolojisi yoluyla fiille bir benzeşme sonucu meydana gelmiş olabileceği düşünülmür (*Besli, 2010: 115*).

DLT: **yügrük at:** Yarış atı (s. 992). ÖT: **yugurik:** 1. Hızlı, hızlı koşan 2. Tez hareket eden, çevik (ayak, el, dil hakkında) (ÖTİL V: 74).

Clauson, kelimeyi *yügür-* “koşmak, hızlı adım atmak” fiiline dayandırmaktadır (EDPT: 914).

3. ÖT’de Anlamsal Farklılıklara Uğrayan Hayvan Adları

DLT: **bala:** Kuş yavrusu; genel olarak hayvan yavrusu (s. 571). ÖT: **bola:** 1. Bebek 2. Reşit olmayan 3. Çocuk, oğul, kız, evlat 4. *mec.* Yaşlı ama çocuk gibi davranan ve çocuk gibi düşünen insan 5. Yetişkinlerin gençlere hitap şekli 6. Yeni doğmuş, yumurtadan çıkmış, genç bir hayvan veya kuş 7. Fetüs, hamilenin karnındaki bebek (ÖTİL I: 305-306). Kelime anlam genişlemesine uğrayarak ÖT’de hem insan hem hayvan yavrusu için kullanılmaktadır. ÖTİL’deki 6. anlamıyla DLT’deki anlamı ise birebir örtüşmektedir.

DLT: **barak:** Hızlı koşan, çok tüylü bir köpek türü (s. 574). ÖT: **baroq:** Çok tüylü, kaba tüylü, kabarık (Üşenmez vd., 2016: 67). Bu kelimeler anlam bakımından birebir örtüşme de ilişkilidir. Çünkü ÖTİL’deki örnekler bakıldığında kelimenin tüylü şeylerin sıklığı, yoğunluğunu ifade etmek için sıfat olarak kullanıldığı görülmektedir: *baroq kosh* “kalın kaş”, *baroq soch* “gür saç”, *baroq mo’ylab* “kalın, gür bıyık”, *baroq mushuk* “tüylü kedi” (ÖTİL I: 171). Eren’in sözlüğünde de kelimenin diğer çağdaş lehçeler ile ÖT’de verdiği görünümü ve anlamı örtüşmektedir: *barâk* ‘tüylü, kıllı, saçlı’: *barâk it* (Eren, 1999: 39).

DLT: **böke:** Büyük yılan (s. 597). ÖT: **bo’ka:** Atsineği (Üşenmez vd., 2016: 104); **bo’ka I:** Bazı böceklerin yumurtasından çıkan bir çeşit kurt **bo’ka II:** Sayga (*ağz.*) (ÖTİL I: 406).

DLT: **körpe:** Zamanından sonra doğan kuzu, deve yavrusu ve buzağı (s. 740). ÖT: **ko’rpa:** Uzanırken ve uyurken soğuğa karşı korunmak için üzeri örtülen, kare bir çanta içinde içi pamukla doldurulmuş ev eşyası, yorgan (ÖTİL II: 470). ÖT’de kelimenin anlamı değişerek yaşamaktadır.

DLT: **merdek:** (Ayı, domuz vb.) yavrusu (s. 764). ÖT: **mardak:** 1. Mısır koçanı 2. Hafif meşrep, alçak kişi (ÖTİL II: 543). *Merdek* kelimesi ÖT’de anlam değişimine uğramıştır. ÖT’de Hayvan yavrularını ifade etmek için genel olarak *bola* kelimesi kullanılmaktadır: *ayiq bolasi* “ayı yavrusu” (Üşenmez vd., 2016: 52); *yo’lbars bolasi* “kaplan yavrusu”; *itning bolasi* “köpek yavrusu” (Üşenmez vd., 2016: 90); *mushuk bolasi* “kedi yavrusu” (Üşenmez vd., 2016: 312) gibi. Ayrıca bk. *bala*.

DLT: **müş:** Çiğil lehçesinde dişi kedi (s. 767). ÖT: **muş:** Sıçan (ÖTİL II: 657).

ÖTİL’de *müş* “sıçan” kelimesi Farsça olarak verilmiş olup ÖT’deki anlamı da aynıdır. Kedi için kullanılan isim ise *mushuk* kelimesidir (Yusupova, 2018: 323).

DLT: **ogul:** (Kedi, köpek vb. için) yavru (s. 771). ÖT: **o’g’il:** Oğul, erkek evlat; çocuk, oğlan (Üşenmez vd., 2016: 528). ÖT’de kelime anlam değişimine uğrayarak yaşamaktadır.

DLT: **tegiñ:** Samur (*Martes zibelilina*) (s. 866). ÖT: **tiyin:** Fındık faresi (Üşenmez vd., 2016: 458).

DLT’deki *tegiñ* kelimesi Kırgız Türkçesinde *tiyin çıçkan* şeklinde “sincap” anlamında yaşamaktadır. Samurun kemirgen türünde bir hayvan olması ve sincaba olan benzerliği

nedeniyle kelimenin anlam kaymasına uğradığı düşünülmektedir (Umurzakov, 2007: 91). Kelimenin *Derleme Sözlüğü*'nde yer alan "sincap" anlamındaki türevleri için bk.¹⁷

ÖT'de *tiyin* kelimesi ne "samur" ne de "sincap" anlamına gelmektedir. Yukarıdaki bilgiye dayanarak ÖT'de *tiyin* kemirgen türünden bir hayvan olan "findık faresi" anlamını taşıdığı için anlam kayması gerçekleşmiştir diyebiliriz.

DLT: **töl:** Oğuzcada yavru (s. 895). ÖT: **to'l:** Koyunların yavrulama mevsimi, kuzulama (ÖTİL IV: 233). Kelimede anlamı kayması yaşanmıştır.

DLT: **tülek yılki:** Tüyü kışın dökülüp yazın çıkan hayvan türü (s. 909). ÖT: **tullak:** 1. Geçen yılki, yaşlı (iki, üç yaşında), tüy döken (kümes hayvanları hakkında) 2. *mec.* sinsî, kurnaz, tilki gibi insanlar için kullanılır (ÖTİL IV: 186).

DLT: **yarpuz:** Yılan öldüren bir hayvan, firavun faresi (*Herpestes ichneumon*) (s. 955). ÖT: **yalpiz**¹⁸: Nane (Üşenmez vd., 2016: 490). Bu kelime ÖT'de hayvan adı olarak değil bitki adı olarak yaşamaktadır.

4. Özbek Türkçesinde Tanımlanamayan Hayvan Adları

DLT: **adgırak:** Ön ayaklarından biri veya ikisi beyaz olan dağ tekesi (s.540).

DLT: **ajlang:** Kertenkele (s.545).

DLT: **alañır:** Bir tür sıçan; aktavşan (*Jaculus jaculus*) (s.547).

DLT: **alavan:** Timsah (s. 547).

DLT: **añ:** Yağı ilaç olarak kullanılan bir kuş (s.552).

DLT: **apa:** Kıpçak lehçesinde ayı (s.553).

DLT: **aplan:** Sıçan cinsinden bir hayvan (s. 553).

DLT: **ār böri:** Sırtlan (s. 554).

DLT: **argun:** Yarım arşın uzunluğunda vücudu olan bir sıçan türü (s. 554).

DLT: **arju:** Çakal (s. 555).

DLT: **atan:** İğdiş edilmiş deve (s.563).

DLT: **aya yersgü:** Yarasa (*Vespertilio*) (s. 566).

DLT: **baklan kuzu:** (Kuzu vb. hayvan için) taze ve semiz (s.571).

DLT: **baldır kozi:** Doğurma zamanının başlangıcında doğan kuzu (s. 572).

DLT: **baybayuk:** Nağmeleriyle coşku veren, ağaç dallarına asılı şekilde, zenbile benzer yuva kuran bir kuş (*tunewwit*) (s. 579).

DLT: **bīçin:** Maymun (s. 586).

DLT: **boynak:** Kertenkele (*Lacertus*) (s. 596).

DLT: **boz kuş:** Bozkuş (akdoğan) (s. 597).

DLT: **budursın:** Bildircin (*Coturnix*) (s. 599).

¹⁷ Özden, M. (2019). Divânü Lügâti't-Türk'te Bulunan Hayvan Adlarının Derleme Sözlüğündeki İzleri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S.2, s. 1479-1502.

¹⁸ DLT'de bitki adı olarak da bulunan *yarpuz* "yarpuz -bitki- (*Mentha pulegium*)" (s. 955) kelimesi Özbek Türkçesinde *yalpiz* "nane" (Üşenmez vd., 2016: 490) şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Hasan Eren, "Sırça Köşkte (2010)" adlı eserinde Türkçede *yarpuz* kelimesinin nane türünden kısa saplı, az veya çok tüylü, güzel kokulu bir bitki adı olarak kullanıldığını belirtmiştir. Yerel ağızlarda geçen *yarpız*, *yapruz*, *yalpuz*, *narpız*, *narpuz*, *harpız* örneklerine de yer vermiştir (Eren, 2010: 137-139).

DLT: **burslan:** Pars (bebr- *Felis pardus*) –arşlan ile birlikte kullanılır – arşlan burslan (s. 603).

DLT: **buzagu tılı:** Küçük bir fare türü (*cirzewn*) (s. 605).

DLT: **çağrı:** Çakır kuşu (s. 611).

DLT: **çekik:** Kayalıklarda yaşayan, serçeye benzer alacalı bir kuş (s. 618).

DLT: **çekün:** Ada tavşanı yavrusu (s. 619).

DLT: **çepiş:** Altı aylık keçi yavrusu (s. 619).

DLT: **çetük:** Oğuzca'da kedi (*Felis domesticus*), dişi kedi (s. 620).

DLT: **çibek karguy/kırguy:** Atmacadan küçük, yırtıcı bir kuş (*yu'yu'*) (s. 624).

DLT: **çulık:** Üveyik büyüklüğünde alacalı bir su kuşu (çulluk=*Scolopax rusticola*) (s. 629).

DLT: **çuwga:** Hızlı posta ulaklarının yolda aldığı ve sonrakini buluncaya kadar bindiği at (s. 629).

DLT: **enük:** Arşlan, sırtlan, kurt ve köpeğin yavrusu (s. 639).

DLT: **erkek takagu:** Horoz (s. 642).

DLT: **esri:** Kaplan (s. 645).

DLT: **ıwık:** Çöl ve sahralarda yaşayan dişi ceylan (*Gazella dorcas*) (s. 659).

DLT: **il kuş:** Akbaba (*Gypaetus barbatus*) (s. 665).

DLT: **iktü:** Kesim için beslenen hayvan (s. 663).

DLT: **ingek I:** Oğuzcada kaplumbağanın dişisi (s. 666).

DLT: **ingek II:** İnek (s. 666).

DLT: **ingen:** Dişi deve (s. 666).

DLT: **irk:** Dört yaşına girmiş koyun (s. 667).

DLT: **kamıçak:** İribaş (Kurbağa kurtçuğu) (s. 681).

DLT: **karınça:** Karınca (*Formica*) (s. 687).

DLT: **katkıç:** Argu lehçesinde akrep gibi sokan şey (s. 693).

DLT: **kelegü:** Jerboa, keseli fare (Tarla faresi büyüklüğünde sıçrayıcı bir kemirgen-*Antechinomys*) (s. 701).

DLT: **keler:** Kertenkele (*Lacertus*) (s. 701).

DLT: **keslinçü:** Başı küçük, kuyruğu uzun büyük keler (*wezegat*) (s. 706).

DLT: **kıl kuçruk:** Kalkuyruk (*Anas acuta*) (s. 712).

DLT: **kıl kuş:** Kalkuyruk (*Anas acuta*) (s. 712).

DLT: **kısır:** Kısırak (s. 715).

DLT: **kısırak:** Kısırak (s. 715).

DLT: **koburga:** Baykuş (*Strigiformes*) (s. 724).

DLT: **komşuy:** Kan ile tamamıyla dolmuş kene (s. 727).

DLT: **korday:** Kuğu (s. 730).

- DLT: **kögürçgün:** Güvercin (s. 734).
- DLT: **kökegün:** Göksinek (et sineği – *Calliphoridae*) (s. 734).
- DLT: **kök topulgan:** Bildircin türünden bir kuş (s. 735).
- DLT: **kömiçe/köminçe:** Sivrisinek (s. 737).
- DLT: **kösürge:** Sıçanlardan bir tür (s. 741).
- DLT: **kösürgen:** Bir tür köstebek (s. 741).
- DLT: **köti kızlak:** Kaya kuşu (*Sitta neumayer*) (s. 742).
- DLT: **közkeni:** Ateş böceği (*Lampyrus noctiluca*) (s. 744).
- DLT: **közkünek:** Şahine ve kertenkeleye benzer bir kuş (s. 744).
- DLT: **kudgu-kuđgu:** Karasinek (s. 745).
- DLT: **kulnaçı kısırak:** Doğurmak üzere olan kısarak (s. 746).
- DLT: **kurt:** Oğuzlarda (yırtıcı) kurt (s. 749).
- DLT: **kusgaç:** Siyah bir hayvancık (s. 750).
- DLT: **kuşgaç:** Serçe (*Passer domesticus*) (s. 751).
- DLT: **man yaşlıg köy:** Dört yaşını geçen koyun (s. 761).
- DLT: **muguzgak:** Argu lehçesinde, bal arısına benzer sinek (s. 765).
- DLT: **müñüz baka:** Kaplumbağa. (*Testudo*) (s. 767).
- DLT: **neg:** Timsah (s. 768).
- DLT: **neg yılan:** Yılan (s. 768).
- DLT: **oklug kirpi:** Oklu kirpi (s. 773).
- DLT: **oy at:** Yağız at (s. 781).
- DLT: **ög:** Orta yaşı geçmiş hayvan (s. 784).
- DLT: **ög at:** Dört yaşını geçmiş at (s. 784).
- DLT: **sakırku:** Kene, sakırğa (*Ixodida*) (s. 800).
- DLT: **semürgük:** Balasagun lehçesinde bülbüle benzer bir kuş (s. 813).
- DLT: **sıgun:** Erkek geyik (Dama dama) (s. 818).
- DLT: **sıkırkan:** Bir tür sıçan (s. 819).
- DLT: **sıp:** İki yaşına girmiş olan sığa; iki yıllık at (s. 820).
- DLT: **siñek:** Yerleşik olanların dilinde sivrisinek (*Culex pipiens*), göçebelerde ise karasinek (*Stomoxys calcitrans*) (s. 824).
- DLT: **sukak:** Ak geyik (s. 835).
- DLT: **suw sığırı:** Su sığırı, camız, manda (*Buffelus*) (s. 838).
- DLT: **süglin/ süwlin:** Sülün (*Phasiamus colchicus*) (s. 839).
- DLT: **süsegen:** Süseğen (s. 843).
- DLT: **şa:** Balıkçıla benzeyen alacalı bir kuş; mecazen beceriksiz insan (s. 845).
- DLT: **şutu:** Genç koyun (s. 845).

- DLT: **tağun/tadun:** Dana, öküzün bir yaşında olanı (s. 847).
- DLT: **takagun:** Horoz (s. 848).
- DLT: **tarıg biti:** Buğdaya düşen küçük kurtçuklar (s. 856).
- DLT: **tartar:** Kumruya benzer bir kuş (s. 858).
- DLT: **taygan:** Köpeklerden beli en ince ve kulakları en sarkık olanı, tazı (s. 865).
- DLT: **teke II:** Geyiklerin erkeği (s. 867).
- DLT: **tışı takagu:** Tavuk (s. 878).
- DLT: **tıtir:** Dişi deve (s. 884).
- DLT: **togrı:** Yırtıcı kuşlardan biri (Çakırdoğan, Tuğrul-*Accipiter gentilis*) (s. 888).
- DLT: **toña:** Filleri öldüren bir tür pars (*Bebr*) (s. 892).
- DLT: **torpı:** Buzağı (s. 893).
- DLT: **torum:** Sütten kesilmiş ve annesi hamile olan deve yavrusu (s. 894).
- DLT: **tosun:** Binmeye henüz alıştırılmamış tay, haşin at (s. 894).
- DLT: **tüge:** İneğin, iki yaşına gelmiş erkek yavrusu (s. 907).
- DLT: **ud/ud:** Çiğil lehçesinde sığır, öküz (s. 916).
- DLT: **us:** Akbaba, kerkes kuşu (*Vultur monachus*) (s. 924).
- DLT: **ügür:** At, koyun, geyik, cariyeye, bağirtlak kuşu ve deve gibi şeylerin sürüsü (s. 931).
- DLT: **ürüng kuş:** Akdoğan (*Falco rusticolus*) (s. 934).
- DLT: **üyez:** Oğuzcada sokucu sivrisinek, üvez (*Sorbus*) (s. 937).
- DLT: **yağan/yañan:** Fil (*Elephas*) (s. 940) bk. *yañan*.
- DLT: **yarısa:** Yarasa (*Vespertilio*) (s. 954). ÖT:
- DLT: **yeñgeç:** Oğuz lehçesinde yengeç (s. 967).
- DLT: **yugak:** Su kuşu (s. 985).
- DLT: **yun kuş:** Tavus kuşu (*Pavo*) (s. 989).
- DLT: **yund:** At (s. 989).
- DLT: **zanbı:** Cırcır böceği (*Grillus domesticus*) (s. 995).

5. Sonuç

Bu makalede, Türklük biliminin en önemli eserleri arasında yer alan *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te adı geçen 234 hayvan adının Özbek Türkçesindeki durumu incelenmeye çalışılmıştır. Tespit edilen hayvan adları Özbek Türkçesinin sözlükleri üzerinden taranarak bu adların karışıklıkları verilmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda; ilgili hayvan adları Özbek Türkçesinde şekil ve anlam bakımından birebir ortaklık gösterenler, fonetik değişim gösterenler, anlam değişimine uğrayanlar ve hiç tanıklanamayanlar olmak üzere dört başlıkta incelenmiştir.

Sonuç olarak *Dîvânü Lugâti't-Türk*'teki 234 hayvan adından 121 tanesinin Özbek Türkçesinde yaşadığı tespit edilmiştir. Bunlardan 39'u şekil ve anlam bakımından ortaklık gösterirken, 71'i fonetik değişime uğrayarak anlamını korumaktadır. 11'i anlam değişimine uğrayarak varlığını sürdürmekteyken 113'ü ise yalnızca DLT'de görülmüş olup Özbek Türkçesinde karşılığı tespit edilememiştir.

Buna göre şekil ve anlam bakımından ortak olan hayvan adları: *arslan, at, aygır, baka, balık, bars, bit, böri, buka, bulan, bürge, kara kuş I, karga, karsak, keklik, kirpi, kiş, koy, kozi, kulan, kulun, kunduz, kur baka, kurt I, kuzgun, küye, küzen, lāçın, ördek, seçe, sugur, tay, teke I, toklı, turna, turumtay, ular, yıldı iken* anlamı aynı olup fonetik değişimlere uğrayan hayvan adları: *adgır > ayg'ir, adıg > ayıg, ağıt > ang'irt, arkar > arxar, alqor, arkun > arg'moq, balıqçın > baliqchi, bī > biya, bī > biy, borsmuk > bo'rsiq, botu/botuk > bo'ta/bo'taloq, buğra > bog'ra, buzagu > buzoq, çadan > chayon, çapak > chavaq, çekürge > chigirtka, çipçirga > chumchuq, deve > tuya, eçkü > eçki, eşek/eşgek/eşyek > eshak, it > it, kançık > qanjiq, kara kuş II "tavşancıl (*Hieraetus fasciatus*)" > qirg'iy burgut, kargılaç > qaldirg'och, karguy > qirg'uy, kaşgalak > qashqaldoq, katır > xachir, kaz > g'oz, keçi > eçki, kekük > kakku, kepli > kapalak, keyik > kiyik, kız kuş > qizg'ish, koç/koçnar > qo'chqor, koñuz > qo'ng'iz, kotuz > qo'tos, kölük > ko'lik, kugu > quv, oğlak > uloq, öküz > ho'kiz, örümcek > o'rgimchak, sagızgan > zag'izg'on, sanduvaç > sanduloch, sarıçga > chigirtka, sarsal > savsar/suvsar, sıçgan > sichqon, sığır > sigir, sığırcık/sıgırçuk > chug'urchiq, suñkur > shunqor, takagu > tovuq, takuk > tovuq, tawışgan > tovushqon (ağz.)/dawshan/tüşkan, teve > tuya, tilkü > tulki, tişek > şışak/dusaq, tok > to'qol, tokum > to'qim/so'qim, toñuz > to'ng'iz, torigā > to'rg'ay, tod/toy > tuvdoq, ügi/ühi > ükki, üpgük/üpüp > hudhud, yaba kulak > yapaloqqush, yılan > ilon, yügrük at > yugurik; anlamsal farklılıklara uğrayan hayvan adları: *bala, barak, böke, körpe, merdek, müş, ogul, tegin, töl, tülek yıldı, yarpuz* olarak kullanıldığı görülmüştür.*

Özbek Türkçesinde karşılığı tespit edilemeyen hayvan adları ise *adgırak, ajlang, alañır, alavan, aņ, apa, aplan, ār böri, argun, arju, atan, aya yersgü, baklan kuzı, baldır kozi, baybayuk, biçin, boynak, boz kuş, budursın, burşlan, buzagu tılı, çağrı, çekik, çekün, çepiş, çetük, çibek karguy/kırguy, çulık, çuwga, enük, esri, erkek takagu, iwik, il kuş, iktü, ingek I, ingek II, ingen, irk, kamiçak, karınça, katkiç, kelegü, keler, keslinçü, kıl kudruk, kıl kuş, kısır, kısırak, koburga, komşuy, korday, kögürçgün, kökegün, kök topulgan, kömiçe/köminçe, kösürge, kösürgen, köti kızlak, közkeni, közkünek, kudgu-kudgu, kulnaçı kısırak, kurt II, kusgaç I, kusgaç II, man yaşlıg köy, muguzgak, müñüz baka, neg, neg yılan, oklug kirpi, oy at, ög, ög at, sakırku, semürgük, sıgun, sıkırkan, sıp, siñek, sukak, suw sığırı, süglin/süwlin, süsegen, şa, şuti, tağun/tadun, takagun, tarıg biti, tartar, taygan, teke II, tışı takagu, titir, togrıl, toña, torpi, torum, tosun, tüge, uđ/ud, us, ügür, ürüng kuş, üyez, yağan/yañan, yarısa, yeñgeç, yugak, yun kuş, yund, zanbı* olarak tespit edilmiştir.

Kısaltmalar

DLT: Dîvânu Lugâti't-Türk

EDPT: An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish

ÖTİL: Özbek Tilining İzohli Lug'ati I-V

ÖT: Özbek Türkçesi

TDES: Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü

ağz.: Ağızlarda

bk.: bakınız

Kaynaklar

- Abik, A. D. (2009). Kutadgu Bilig'de Hayvan Adları. *Türklük Bilgisi Araştırmaları Cem Dilçin Armağanı*, Y. 33, S. 1, s. 1-33.
- Ataxodjaev, A. A. (2010). *O'zbekiston Faunasi Kusharining Lotincha, Ruscha Va Ozbekcha Nomlanish* Taşkent: Uzbekiston Society for the Protection of Birds.
- Ataxodjaev, A. A. (2010). *Özbekiston Faunasi Quşlarining Lotinça, Rusça va Özbekçe Nomlanışı*. Taşkent: Uzbekiston Society for the Protection of Birds.
- Aydemir, H. (2018). "Çocuk" Sözcüğünün Etimolojisi Üzerine. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 12, s. 1-18.
- Besli, E. (2010). *Eski ve Orta Türkçe Hayvan İsimlerinin Etimolojisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Buran, A. (1991). Yunus'ta Hayvan Adları ve Fonksiyonları. *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)*, Y. 5, S. 2, s. 117-131.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Londra: Oxford Üniversitesi Yayınları.
- Demir, İ. (2014). Çekirge Kelimesi Üzerine. *Dil Araştırmaları*, S. 14, s. 189-200.
- Doğan, L. (2001). Türk Kültüründe Hayvanlar ve Hayvan İsimleri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 12, s. 615-659.
- Ercilasun, A. B.; Akkoyunlu, Z. (2015). *Kâşgarlı Mahmud-Dîvânü Lugâti't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- Eren, H. (2010). *Sırça Köşkte*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, A. (2013). Codex Cumanicus'ta Hayvan Adları. *Turkish Studies*, Y. 8, S. 1, s. 1839-1865.
- Özbek Tilining İzohli Lug'ati I-V (2006-2008)*, Özbekistan Cumhuriyeti Fanlar Akademiyasi Alisher Navoiy Nomidagi Til va Adabiyot İnstituti, Taşkent: Davlat İlmiy Nashriyati.
- Özden, M. (2019). Dîvânü Lugâti't Türk'te Bulunan Hayvan Adlarının Derleme Sözlüğündeki İzleri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Y. 8, S. 2, s. 1479-1502.
- Rahmetullayev, Sh. (2000). *O'zbek Tilining Etimologik Lug'ati (Turkiy So'zlar)*. Toshkent: Universitet Nashriyoti
- Ross, E. D. (1994). *Kuş İsimlerinin Doğu Türkçesi, Mançuca ve Çince Sözlüğü* (çev. Emine Gürsoy Naskali). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sertkaya, O. F. (2009). Dîvânü Lugâti't-Türk'te Geçen Her Kelime Türkçe Kökenli midir? eya Kâşgarlı Mahmud'un Dîvânü Lugâti't-Türk'ünde Yabancı Dillerden Kelimeler. *Dil Araştırmaları*, S. 5, s. 9-38.
- Tenişev, E. R. (2001). *Sravnitel'no-İstoriçeskaya Grammatika Tyurskih Yazıkov-Leksika*. Moskva: Nauka.
- Tokyürek, H. (2013). Eski Uygurcada Hayvan Adları ve Bunların Kullanım Alanları. *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)*, XXXIII, 221-281.
- Tosun, İ. (2020). Tuva Türkçesinde Hayvanlara Yaşlarına Göre Verilen İsimler. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, C. 13, S. 32, s. 1570-1592.

Umurzakov, K. (2007). *Divanu Lugati't-Türk'teki Hayvan ve Bitki Adları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Adbilim Çalışması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Üşenmez, E., Boltabayev, S. Tuğlacı, G. (2016). *Özbekçe-Türkçe Sözlük*. Eskişehir: Türk Dünyası Vakfı.

Yusupova, N. (2018). *Türkçe-Özbekçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dîvânu Lugâti't-Türk. (2023, 27 Temmuz). Erişim adresi: <https://www.tdk.gov.tr/divanu-lugatit-turk/kasgarli-mahmud-ve-divanu-lugatit-turk/#:~:text=Dîvânu%20Lugâti%27t%2DTürk%27ün%20Söz%20Varlığı&text=Carl%20Brockmann%27in%20yayımladığı%20Mitteltürkischer,sözcük%20sayısı%20ise%208.783%27tür>

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydıklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.